

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТУСА**

ВЕРЕСЮК ВЛАДИСЛАВ ЮРІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри загального
та прикладного мовознавства
і слов'янської філології,
д.філол.н., доц.

Ситар Г.В.
« ____ » _____ 2021 р.

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ
ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Спеціальність 035 Філологія

Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:
Г. В. Ситар, професор
кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології,
д.філол.н., доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____
Голова ЕК: _____

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Вересюк В.Ю. Експериментальне дослідження значення інтонаційних фразеологізмів української мови. Спеціальність 035 «Філологія», Освітньо-професійна програма «Прикладна лінгвістика». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021. 77 с.

У кваліфікаційній роботі подано результати експериментального дослідження значення інтонаційних фразеологізмів – омонімічних одиниць, що можуть передавати різний зміст у певному контексті, різну оцінку мовцем реалії або ситуації і відповідно вимовлятися з різною інтонацією. Схарактеризовано етапи дослідження: відбір обстежуваних одиниць, укладання діалогів, опитування інформантів, аналіз отриманих результатів. З'ясування особливостей значення інтонаційних фразеологізмів виконано на матеріалі української мови.

Ключові слова: діалог, експеримент, емоція, значення, інтонація, інтонаційний фразеологізм, інформант, оцінка, фразеологізм, частота основного тону.

Табл. 0. Діагр. 0. Рис.52. Бібліограф.: 77.

Veresyuk V.Yu. Experimental study of the meaning of intonation idioms of the Ukrainian language. Specialty 035 "Philology", Educational and professional program "Applied Linguistics". Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021. 59 p.

The qualification work presents the results of an experimental study of the meaning of intonation phraseology - homonymous units that can convey different meaning in a particular context, a different assessment of the speaker's reality or situation and, accordingly, pronounced with different intonation. The stages of the research are characterized: selection of the surveyed units, concluding dialogues, interviewing informants, analysis of the obtained results. Clarification of the peculiarities of the meaning of intonation phraseology is performed on the material of the Ukrainian language.

Key words: dialogue, experiment, emotion, meaning, intonation, intonation idiom, informant, evaluation, phraseology, fundamental frequency.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	12
1.1 Фразеологізм як особлива мовна одиниця: статус та ознаки.....	12
1.2 Поняття про інтонаційний фразеологізм.....	15
1.3 Вплив контексту на формування змісту інтонаційних фразеологізмів. Приклади укладених діалогів.....	20
РОЗДІЛ 2. ОПИТУВАННЯ ІНТФОРМАНТІВ ЩОДО ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	25
2.1 Експериментальні методи в мовознавстві.....	25
2.2 Анкета «Значення інтонаційних фразеологізмів української мови»	30
2.3 Аналіз отриманих результатів анкетування	35
РОЗДІЛ 3. КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ДІАЛОГАХ ЗА ДОПОМОГОЮ PRAAT.	54
3.1 Частота основного тону.....	54
3.2 Аналіз осцилограм та інтонограм омонімічних речень.....	56
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	73

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ФО — фразеологічна одиниця

ІФ — інтонаційний фразеологізм

ЕМ — експериментальний метод

ЧОТ — частота основного тону

ВСТУП

Мова – це загальне явище, без якого не може існувати жодне суспільство, водночас суспільство не може існувати без мови. Коли ми говоримо про суспільство, ми акцентуємо увагу на національному складнику мовного питання, тому що мова – не лише засіб спілкування, але й найголовніший індикатор народу. За допомогою мови людина самоідентифікується та розуміє свою унікальність, значущість і неповторність.

Фразеологізми, або фразеологічні одиниці, несуть у собі культурно-історичну пам'ять народу, відбивають його світобачення і світосприйняття, тому цілком закономірно, що фразеологічний фонд кожної мови як відбиття національно-мовних особливостей певного народу привертає увагу мовознавців.

Фразеологія як особлива лінгвістична дисципліна характеризується широким колом проблем, які вивчаються в її межах. Фразеологія – досить молода наука, вона активно розвивається та залучає до свого вивчення все більше вчених. У її межах досліджують передусім специфіку фразеологічних одиниць (далі ФО), особливості їх знакової функції, структурно-семантичну своєрідність, що виявляється в основних ознаках фразеологічної стійкості і відтворюваності, вивчають природу компонентів фразеологізмів, семантичну і морфологічну будову фразеологічних зворотів, характер їх синтаксичного зв'язку з іншими одиницями мови і форми реалізації в мовленні.

Водночас до актуальних завдань фразеології належить вивчення системних зв'язків фразеологічних одиниць, специфіки їх функціонально-стильової диференціації. Фразеологічна наука також розробляє принципи виділення ФО, методи їх аналізу, класифікації та фразеографії (лексикографічного опрацювання).

Проте на сьогодні одним з найменш досліджуваних аспектів ФО є їхнє інтонаційне оформлення, з'ясування ролі інтонації у формуванні і функціонуванні. Така невивченість зумовлена декількома причинами.

По-перше, традиційно фразеологізми досліджують переважно на матеріалі писемних джерел, залучають відомості фразеологічних словників. Оскільки в письмових текстах інтонаційні властивості фразеологізмів експліцитно не втілені, вони залишаються поза увагою дослідників [43, с. 243].

По-друге, стійкі одиниці, які змінюють значення залежно від інтонаційного оформлення, у переважній більшості не потрапляють до реєстрів фразеологічних словників, оскільки вони не належать до традиційних фразеологізмів, мовних штампів, прислів'їв, приказок або крилатих висловів [44].

Мовна діяльність – це не тільки сприймання мовних сигналів та вимова слів. Повноцінне спілкування включає також і розуміння мови, установлення змісту повідомлення.

Серед когнітивних процесів мовлення посідає особливе місце, оскільки, воно сприяє усвідомленню інформації, яку отримують люди. Мовлення тісно пов'язане з мисленням, оскільки думки формулюються за допомогою мови. Одна й та ж думка, але виражена по-різному, має різну силу впливу. В одному випадку, вона може мотивувати, надихати, підтримувати, спонукати до дії, а в іншому – залишати людину байдужою, засмученою або навіть розлюченою. Крім цього, одну й ту ж думку можна висловити багатьма способами, і вибір мовних засобів з переліку всіх можливих не лише відбиває бачення ситуації об'єктивної дійсності мовцем, але і його прагнення досягти певної комунікативної мети, у певний спосіб вплинути на слухача.

Мовлення повинно бути логічно послідовним щодо змісту та мати належне інтонаційне оформлення. Дотримання правил інтонування, що є специфічними в кожній мові, уміння розмежовувати головне і другорядне, підкреслювати головне, відповідне паузування надають мовленню виразності і сприяють кращому сприйманню його змісту, досягненню потрібного впливу

на адресата. Більше того, інтонація забезпечує потрібне змістове наповнення й емоційне забарвлення повідомлення.

Пропоноване дослідження присвячене аналізу досі мало вивчених одиниць – інтонаційних фразеологізмів української мови. Висловлення типу *Куди йому! Що за дівчина! Оце так зробив!* можуть вимовлятися з різною інтонацією і передавати різний зміст, різну оцінку мовцем реалії або ситуації у відповідному контексті [16, с. 4; 41; 42].

Поняття інтонаційного фразеологізму обґрунтоване на матеріалі російської мови у працях Н.Д. Светозарової [57 та ін.], поглиблене у дослідженнях М.В. Архипецької, Н. В. Курникової, А. В. Павлової, Л. Ф. Шишимер [8; 9; 10; 11; 37; 48], а також продовжене із залученням даних перської мови А. Хосейні та Ф. С. Ганбарі-Ерді [47].

В україністиці питання про вплив інтонації на значення фразеологічних одиниць заакцентоване в дослідженнях Г.В. Ситар, присвячених синтаксичним фразеологізмам загалом та інтонаційно маркованим фразеологізованим реченням як їх окремому різновиду [41; 42].

Метою роботи є аналіз значення інтонаційних фразеологічних одиниць в українській мові, з'ясування взаємовпливу контексту, змісту та інтонаційного оформлення у їх фомуванні.

Відповідно до поставленої мети в дослідженні розв'язані такі **завдання**:

- на основі аналізу наукової літератури, присвяченої питанням фразеології, вираження емоцій у мовленні, а також ролі інтонації у формуванні змісту повідомлення, визначити ознаки інтонаційних фразеологізмів у системі української мови;
- укласти діалоги, у яких одні й ті самі речення мають різні значення та різне інтонаційне оформлення;
- створити анкету та опитати інформантів до значення мовних одиниць у запропонованих діалогах;
- з'ясувати значення аналізованих одиниць, втілені у діалогах, передані

емоції або почуття;

- порівняти результати, отримані від інформантів, із власним визначенням типу відношення (нейтральна / позитивна / негативна оцінка);
- записати на цифрові носії укладені діалоги з інтонаційно маркованими фразеологізмами;
- зробити аналіз записаних діалогів за допомогою програми PRAAT, отримати осцилограми та інтонограми;
- побудувати інтонаційні контури записаних повідомлень і зіставити їх.

Об'єктом кваліфікаційного дослідження є інтонаційні фразеологізми в українській мові.

Предмет дослідження є значення інтонаційних фразеологізмів української мови у складених діалогах, а також частота основного тону звукового сигналу та інтонаційні контури записаних повідомлень.

Актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи визначається такими чинниками:

1. Потребою розвивати різні підходи до вивчення мови в межах лінгвістичних досліджень.
2. Необхідністю продовжувати комплексні дослідження мовних одиниць з урахуванням взаємодії інтонації, лексики, синтаксису і семантики на матеріалі української мови.
3. Важливістю встановлення взаємозв'язків фразеологізації та інтонаційного оформлення конструкцій.
4. Умотивованістю залучення здобутків автоматичного опрацювання мовлення, зокрема, комп'ютерних продуктів з автоматичного аналізу мовлення, до встановлення інтонаційних параметрів повідомлення.

Матеріал дослідження. Для експериментального дослідження було обрано 10 інтонаційних фразеологізмів, які мають різну лексико-граматичну

структуру і характеризуються досить високою частотою використання в мовленні: *Яка зустріч; Виконаєш вправи; Він прийшов; Куди йому; Ну а як же. Чекай; Я тобі покажу; Подумаєш; Будеш грати; Що ти говориш; Коли він працював.* З метою простеження взаємовпливу контексту, інтонації та змісту цих одиниць було укладено 24 діалоги [16].

Інформантами, які визначали зміст (тип оцінки) аналізованих мовних одиниць, стали 150 здобувачів вищої освіти Донецького національного університету імені Василя Стуса. Всі інформанти є носіями української мови, з них 75 філологів і 75 студентів інших факультетів (факультет інформаційних і прикладних технологій, факультет хімії, біології та біотехнологій, економічний факультет і юридичний факультет), з них 100 дівчат і 50 юнаків, вік інформантів – від 17 до 23 років [16; 44].

Аналіз мовного матеріалу виконано із застосуванням таких **методів і прийомів**:

- аналізу та синтезу;
- описовий метод;
- структурний метод (зокрема, прийом дистрибутивного аналізу);
- метод лінгвістичного експерименту;
- метод кількісних підрахунків;
- методи експериментальної фонетики: осцилографія, спектрографія, інтонографія.

Комп'ютерний аналіз записаних у цифровому вигляді діалогів (у форматі .wav) здійснено за допомогою комп'ютерної програми PRAAT, що є вільним програмним забезпеченням. Програма доступна для завантаження на офіційному сайті розробників за адресою: https://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html. Авторами PRAAT є Пол

Боерсма (Paul Boersma) та Девід Венінк (David Weenink) з Амстердамського університету (Нідерланди).

Наукова новизна дослідження вмотивована тим, що в ньому вперше із застосуванням методу опитування інформантів та залученням даних автоматичного аналізу мовлення проаналізовано відмінності у значенні та інтонаційному оформленні омонімічних речень.

Теоретичне значення дослідження полягає в подальшому осмисленні системи конструктивних одиниць інтонації, у визначенні місця і статусу ІФ зі в лексичної і інтонаційної системах мови, у виявленні специфіки їх семантики, структури та просодичної організації, а також особливостей їх сприйняття.

Практичне значення дослідження у тому, що його матеріали та висновки можуть бути використані на практичних заняттях з фонетики, лексики та синтаксису, в роботі з синтезу і моделювання мови, а також при складанні посібників з фонетики, аудіювання та розмовної практики для тих, хто вивчає українську мову як іноземну. Крім того, результати дослідження можуть бути використані в процесах розпізнавання особистості за мовними характеристиками.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи оприлюднено на II Міжнародній науково-практичній конференції «Science of post-industrial society: globalization and transformation processes» (19 листопада 2021 року, Вінниця, Україна / Відень, Австрія).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано статтю в міжнародному науковому журналі (у співавторстві з науковим керівником):

Ситар Г.В., Вересюк В.Ю. Експериментальне дослідження значення інтонаційних фразеологізмів української мови. *Grail of Science. Грааль науки*. 2021. № 10. С. 340-345. С. 340-345.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі списку скорочень, вступу, трьох розділів (перший і другий містять по три підрозділи кожен, третій – два підрозділи), висновку та списку використаних посилань.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 89 сторнок, обсяг основної частини становить – 72 сторінки. Для унаочнення результатів дослідження у праці подано 52 рисунки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

1.1 Фразеологізм як особлива мовна одиниця: статус та ознаки

Загальновідомо, що фразеологія будь-якої мови – це відображення вже наявного у свідомості народу багаторічного життєвого досвіду, звичаїв і традицій. Фразеологія як галузь лінгвістики має власний об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом фразеології є фразеологізм, або фразеологічна одиниця, яка становить сполучення слів зі стійким значенням, яке не дорівнює сумі значень компонентів, що входять до її складу.

Предметом фразеології виступає вивчення функціонування фразеологічних одиниць, їх структура, утворення та походження. Цей розділ мовознавства активно досліджувався лінгвістами ще з середини минулого століття, проте дослідники не дійшли до одностайності щодо визначення фразеологізму та його основних ознак. При цьому визначення стійкої сполуки вважають таким же складним завданням, як і визначення слова [48, с. 129], адже дуже важко встановити спільні риси, які б можна було віднести до кожного з них без винятку.

На сьогодні не існує єдиного визначення фразеологізму, що враховувало б все різноманіття підходів, які склалися до цієї специфічної мовної одиниці.

Протягом тривалого часу дослідження лінгвісти зробили значний внесок у розвиток теорії фразеології, визначення її об'єкта, з'ясування особливостей фразеологічного значення, установлення обсягів і меж дослідження, побудову класифікації стійких одиниць за різними параметрами. У цих напрямках плідно працювали такі вчені, як М. Ф. Алефіренко [3; 4; 5], В. Л. Архангельский [7]; В. В. Виноградов [18], С. О. Гурбанська [20], А. С. Денисова [22; 53; 54], Л. І. Дідун [23], В. П. Жуков [24], О. М. Каракуця [23], М. М. Копиленко і З. Д. Попова [31], І. І. Кравцова [27],

Ж. В. Краснобаєва-Чорна [28; 29], А. М. Мелерович [36], П. О. Редін [39], Л. І. Ройзензон [40], В. М. Телія [45] та ін.

Відомо, що вперше термін «фразеологізм» увів у лінгвістику Ш. Баллі, який зазначав «словосполучення утворюють фразеологічну єдність, якщо слова, які входять до їхнього складу, утратили всяке самостійне значення, і воно набуває зовсім нового значення, що не відповідає сумі значень компонентів» [51, с. 74]. Дослідник чітко виокремлював зовнішні та внутрішні ознаки, за якими з усього загалу мовних одиниць можна виділити саме фразеологізми. Головними, «найціннішими» [51, с. 77]. Ш. Баллі виділив внутрішні ознаки фразеологізму, а саме: рівнозначність виразу одному слову, тобто можливість заміни звороту одним словом-ідентифікатором, а також втрата елементами самостійності, незрозумілість компонентів ФО; наявність архаїзмів та застарілих виразів [51, с. 77].

Теоретичні засади, сформовані Ш. Баллі, лягли в основу цього дослідження.

Думки щодо розмежування внутрішніх та зовнішніх ознак ФО також дотримується В. В. Виноградов, який вважав, що фразеологізм є єдністю форми та змісту, має формальну (зовнішню) оболонку умовну, оманливу (фіксований порядок слів, неможливість синонімічної заміни тощо) [18]. Але внутрішні (змістові) ознаки є суттєвими для визначення фразеологічної одиниці: еквівалентність слову за значенням, «змістовна нерозкладність речення на елементи», розрив семантичних зв'язків з тими ж вільними сполученнями слів.

Найбільш поширеним терміном для загального позначення одиниці об'єкта фразеології є фразеологічна одиниця. Термін «фразеологічна одиниця», на думку В. В. Виноградова, мав використовуватися для позначення сталих сполук, які не утворюються в процесі мовлення, а відтворюються як готові мовні сполуки автоматично [18].

Ідеї В. В. Виноградова знайшли багатьох послідовників, які на матеріалах національних мов поглибили та розширили предмет фразеології, чим сприяли виокремленню її як самостійної лінгвістичної дисципліни, яка має свій специфічний об'єкт дослідження та вивчає фразеологічний склад певної мови.

Фразеологізмам притаманна неповторність, своєрідність внутрішньої формою. Вони становлять собою складний феномен, який зображує не лише лінгвістичну складову, як от лексико-семантичну і граматичну систему конкретної мови, але і етнонаціональний та історично обумовлений характер народу: життя нації, особливості національного характеру, духовного складу, культури, своєрідність етнічного побуту, традицій і звичаїв, історичного розвитку народу [12]. Образність є важливою для з'ясування мовної картини світу і її бачення народом, який розмовляє тією чи іншою мовою.

Шарль Баллі як один із основоположників теорії фразеології виділяв два типи словосполучень:

- 1) вільні словосполучення;
- 2) власне фразеологізми, або ідіоми [51].

За словами Ш. Баллі, другий тип – фразеологізми, які мають декілька типів і проміжних різновидів. В якості критеріїв зарахування до класу фразеологізмів як неподільних одиниць виступали:

- 1) можливість заміни одним словом;
- 2) ігнорування значення слів-складників;
- 3) незмінність порядку;
- 4) незамінність компонентів.

Подана класифікація відповідно була названа семантичною, оскільки відображала стадії переходу словосполучення у слово та враховувала зв'язок значення фразеологічної одиниці із компонентами, які входять до її складу [51, с. 145].

1.2 Поняття про інтонаційний фразеологізм

Фразеологія як наука постійно розвивається. У результаті численних досліджень виділяють нові проблеми, підтверджують або спростовують гіпотези, аналізують раніше досліджувані питання в нових аспектах.

До так званих «вічних» проблем у лінгвістиці можна зарахувати проблему фразеологічного значення, класифікацію стійких одиниць, принципів їх лексикографування.

Одним із найменш досліджених аспектів фразеології є інтонаційне оформлення фразеологічних одиниць, з'ясування ролі інтонації у їхньому формуванні [8; 9; 10; 11; 35; 37; 48; 41; 44; 48; 57]. За образним визначенням А. В. Павлової, інтонація належить до переліку так званих «білих плям» сучасної фразеології [37], що потребують посиленої уваги фахівців у галузі мовознавства.

Водночас саме інтонація – невід'ємний складник людського мовлення. Інтонаційне оформлення фразеологічних одиниць як особливої одиниці мови не було темою спеціального наукового дослідження, але певні аспекти цієї проблеми частково порушувалися в роботах відомих мовознавців [7; 12; 31; 35; 57 та ін.].

Своєрідність теми полягає в тому, що вона знаходиться на перетині двох наук – фразеології і фонетики. Водночас у науці відомі спроби встановити особливості інтонації у фразеологічних одиницях (праці І. А. Федосова, Л. І. Ройзензона, М. М. Копиленка, З. Д. Попової та інших лінгвістів [10, с. 86; 11, с. 206-209 та ін.]).

Інтонація тісно пов'язує мовлення з дійсністю і відображає реакцію мовця на різні мовні ситуації. Емоційна напруженість мовлення визначається особливим інтонаційним оформленням. Виявлення в мові різних емоцій,

відтінків – зневаги, іронії, докору, сподівання, зміни форми висловлювання – зумовлюють видозміни інтонації мовлення.

М. В. Архипецька поділяє позицію авторитетних дослідників (В.М. Мокієнко, А.В. Федоров, О.М. Бабкін, М.І. Сидоренко, В.М. Вакуров, І.В. Фадєєва, О.Д. Райхштейн, Л. О. Піотровська і ін.), які визнають експресивність центральною якістю ФО і її основною (експресивно-комунікативною) функцією.

До основних ознак ФО варто зарахувати:

- 1) особливу семантику, або узагальнено-цілісне значення, не виведене зі значень компонентів фразеологічних одиниць,
- 2) емотивність (експресивність), яка входить у семантичну структуру ФО і є її основною функцією.

Інтонація передає смислові та емоційні відмінності висловлювань, відображає стан та настрій мовців, їхнє ставлення до предмета розмови чи один одного.

Дослідники по-різному визначають поняття та значущість інтонації. Проте вони сходяться в одному: інтонація – не тільки засіб виразності, а й важливий засіб формування, висловлювання і виявлення змісту [35; 37 та ін.]. Одна й та сама пропозиція, вимовлена з різною інтонацією, набуває іншого значення, пор.: *Молодець!* (схвалення); *Мо-ло-де-е-ець!* (несхвалення).

Роль інтонації дуже велика у розмовному мовленні, наголошує А.Й. Багмут [12]. Без залучення лексичних або синтаксичних засобів, за допомогою лише інтонації передають цілий спектр почуттів і реакцій. Зміна частоти основного тону, інтенсивності, уповільнення темпу – це засоби вираження високої емоційності мовлення. Зміну цих параметрів можна встановити за допомогою експериментальних методів сучасної акустики, зокрема комп'ютерних продуктів з автоматичного аналізу мовлення.

Зокрема, у стверджувальних за формою висловлюваннях *Дуже добре... Чекай...* може реалізовуватися іронічне заперечення, або навіть груба відмова, а в «негативних» висловлюваннях на кшталт *Не говори. Досить.* – навпаки, значення згоди.

Водночас існують індивідуальні особливості інтонування в кожного мовця, що становить окрему перспективну проблему для аналізу.

Значущість інтонаційних засобів при формуванні загального комунікативного значення висловлювань дає змогу характеризувати їх як **інтонаційні фразеологізми**. Такий термін вперше використала Н.Д. Светозарова (1991) [57].

На позначення одиниць цього типу в науковій літературі застосовують також інші терміни, зокрема, «інтонаційно-негативні конструкції» (Є.М. Кубарєв, Г.В. Валімова), «інтонаційно-модальна схема пропозиції» (В.В. Виноградов), проте саме термін «інтонаційний фразеологізм», на погляд Н.Д. Светозарової, є найбільш вдалим, тому що відображає сутність цього типу ФО.

На думку І. М. Логінової, термін «інтонаційний фразеологізм» є невдалим, оскільки інтонація не є основною відмінністю вільних словосполучень і фразеологічних одиниць, інтонаційне оформлення фрази допускає високу варіативність, воно зумовлене як станом мовця, так і ситуацією спілкування та найближчим оточенням мовної одиниці [29, с. 218]. Мовознавиця підкреслює, що фразеологізми мають низку важливих ознак, які реалізуються лише в поєднанні, цілісності. При цьому експресивні значення речень на кшталт *Як він грає! Який сьогодні день! Скільки в нього грошей!* характеризує як регулярні властивості інтонаційних контурів [29, с. 220].

З приводу цієї дискусії Г.В. Ситар зазначає, що «зазначені підходи не суперечать один одному, оскільки:

1) інтонаційне оформлення Н. Д. Светозарова, М. В. Архипецька та А. В. Павлова вважають важливим параметром фразеологізмів загалом, водночас його розглядають як вирішальний чинник формування не всіх фразеологічних одиниць, а лише тих, що мають відповідні омоніми – вільні речення;

2) інтонацію дослідниці також розглядають не окремо, а в межах комплексу ознак фразеологізмів, пор.: «Інтонація грає виключно важливу роль у фразеології, поряд з ідіоматичністю (семантичними зсувами у значеннях слів ідіом), ціліснооформленістю, нерозчленованістю, стійкістю, відтворюваністю. Ймовірно, немає смислу визначати, яке місце за ступенем важливості в цьому списку належить інтонації, однак вона має всі підстави в цьому списку фігурувати: без неї він не є повним. А у сфері так званих інтонаційних фразеологізмів, або інтонаційних кліше, або фразових вигуків (термінів для позначення цього явища кілька) інтонація грає відверто провідну роль» [Павлова 2012: 243];

3) за інтонаційним контуром (інтонаційною конструкцією) визнають право передавати певне значення: «...інтонаційним фразеологізмом можна вважати не лише конкретну лексико-граматичну структуру, а й власне інтонаційний контур, що передає певне емоційне значення» [Архипецкая 2012: 17]» [42, с. 210-211].

Г.В. Ситар вважає, що термін «інтонаційно марковані фразеологічні одиниці» є більш вдалим і коректним, тому що він «акцентує на центральній ролі інтонації у формуванні зв'язаного значення відповідних одиниць та передбачає протиставлення іншим фразеологічним одиницям, які, безумовно, також мають певне інтонаційне оформлення, але воно не мотивує виникнення зв'язаного значення» [42, с. 212-213]. Вона підкреслює, що в подібних випадках йдеться про специфічний тип синтаксичної омонімії: омонімічні речення, що можуть бути як вільними, так і фразеологізованими відповідно до інтонації, контексту, ситуації [42, с. 219].

М. В. Архипецька виділяє за типом лексико-граматичного наповнення дві групи інтонаційних фразеологізмів:

1) одиниці закритої структури, які не дозволяють лексичних змін, незаповнення певних позицій, введення додаткових слів: *Усе життя мріяв! Ще чого!;*

2) одиниці відкритої структури, у яких можлива зміна одного з компонентів, введення або вилучення лексем, пор.: *Теж мені друг! Теж мені вчитель! Теж мені лікар! Куди йому! Куди мені! Куди ж тобі!* [3, с. 17].

Н.В. Курникова стверджує: якщо будь-яка ФО буде вимовлятися поза контекстом зі специфічною інтонацією, властивою фразеологічному звороту, то будь-який носій мови зможе визначити статус даної одиниці як фразеологічної, тобто зрозуміє, що вживається фразеологізм з відповідним стійким значенням, а не вільна конструкція як поєднання слів. Отже, специфічне інтонаційне оформлення виконує важливу смислорозрізняльну функцію [30].

Спираючись на дослідження Н.В. Светозарової, за експресивністю і комунікативною функціями до інтонаційних кліше зараховують близькі конструкції, які, за її словами, можна назвати «інтонаційні ідіоми». У них зміна інтонації змінює значення слів [8; 57 та ін.]. Ці словосполучення можуть вимовлятися з нейтральною, немфатичною інтонацією, наприклад:

Так я тобі й сказав (повідомлення) – *Так я тобі й сказала!* (відмова);

Приїде він (обіцянка) – *Приї-їде він!* (сумнів);

Розповідай (пропозиція) – *Розповіда-ай!* (недовіра).

Отже, під **інтонаційним фразеологізмом (ІФ)** розуміють особливі фразеологічні одиниці, комунікативне значення яких визначається завдяки інтонаційним особливостям.

1.3 Вплив контексту на формування змісту інтонаційних фразеологізмів. Приклади укладених діалогів

Інтонаційним фразеологізмом можна вважати не тільки конкретну лексико-граматичну структуру, а й власне інтонаційний контур, який передає певне емоційне значення.

Найважливішими властивостями за ІФ є такі:

- 1) першочергове значення інтонаційно-просодичних засобів у формуванні комунікативного значення;
- 2) особлива фразеологічна семантика;
- 3) емотивність, як безпосередній вираз емоційного ставлення;
- 4) прагнення до самостійної позиції в якості окремої репліки;
- 5) багатозначність і напівфункціональність [8; 9; 10; 11; 37; 48; 57].

Для експериментального дослідження значення омонімічних речень було обрано 10 омонімічних речень, нетотожних за лексико-граматичною структурою, досить частотні в мовленні: *Яка зустріч; Виконаєш вправи; Він прийшов; Куди йому; Ну а як же. Чекай; Я тобі покажу; Подумаєш; Будеш грати; Що ти говориш; Коли він працював.* Для завдань з'ясування взаємовпливу контексту, інтонації та змісту цих одиниць було укладено 24 діалоги, у яких кожен ІФ мав різне емоційне забарвлення відповідно до контексту [16].

Наведемо приклади сконструйованих діалогів. Напівжирним шрифтом у них виділяємо аналізовану мовну одиницю, у дужках подаємо нашу кваліфікацію її статусу.

А)

- *Петре, ти? Скільки літ, скільки зим.*

- *Не можу повірити своїм очам.*
- ***Яка зустріч!*** *Не очікував тебе побачити.*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки);

- *Завтра відбудеться зустріч о 13-00! – оголосив секретар*
- ***Яка зустріч!*** *Чому мені не повідомили раніше? – здивувався начальник відділу кадрів.*
- *Ви були дуже зайняті!*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки).

Б)

- *У таких умовах ти точно **виконаєш справи**?*
- *Сподіваюсь на це, думаю мені під силу.*

(фразеологізоване речення із значенням недовіри);

- *Я зайнятий, не хочу робити завдання!*
- *Ти **виконаєш справи**, останній раз повторюю.*
- *Добре, зрозумів, вже починаю.*

(фразеологізоване речення з метою наказу);

- *Петре, маєш нові теми до курсової роботи?*
- *На жаль, ні!*
- ***Виконаєш справи*** наступного разу?
- *Добре, домовились.*

(питальне нефразеологізоване речення).

В)

- ***Він прийшов!*** – *зраділа Оксана.*

- *Нарешті, а то вже всі зачекались.*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки);

- *Ну ось, знову **він прийшов!***

- *Здається, не розуміє, що йому тут не раді.*

- *Але ж не можу я його вигнати.*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки).

Г)

- *Я їду в місто! **Куди йому?***

- *Зараз запитав, зачекай!;*

(питальне нефразеологізоване речення);

- *Полковник отримав нове завдання. Він впорається?*

- ***Куди йому!** Вже місяць не може виконати наказ генерала.*

- *Сподіваюсь, він розуміє всю відповідальність поставленої роботи і не підведе нас.*

(фразеологізоване речення із значенням негативної оцінки, заперечення здібностей).

Д)

- *Ти говорив з Петром? Він приїде?*

- ***Ну а як же. Чекай.***

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки);

- *Я вже другу годину чекаю його. Він приїде?*

- ***Ну а як же. Чекай!** – з посмішкою відповів Олексій.*

- *Нехай це залишиться на його совісті!*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки, заперечення дій)

Е)

- *Не підкажете, де найближча крамниця?*
- *Ходімо. **Я тобі покажу.***
- *Буду вдячний.*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки);

- *Я випадково, правда!*
- ***Я тобі покажу!***
- *Все буде компенсовано, обіцяю.*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки).

Є)

- *Не переймайся! Напишеш. Посидиш. **Подумаєш.** В тебе все вийде!*
- *Дякую за підтримку.*
- *Я вірю в тебе!*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки);

- *Чому в тебе 2 з математики?*
- *Я не виконав чотири задачі. **Подумаєш.** Нічого особливого.*
- *Ех, коли ти вже візьмешся за голову?*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки).

Ж)

- ***Будеш грати!** Це був твій останній шанс.*
- *Я не міг зіграти без порушення.*

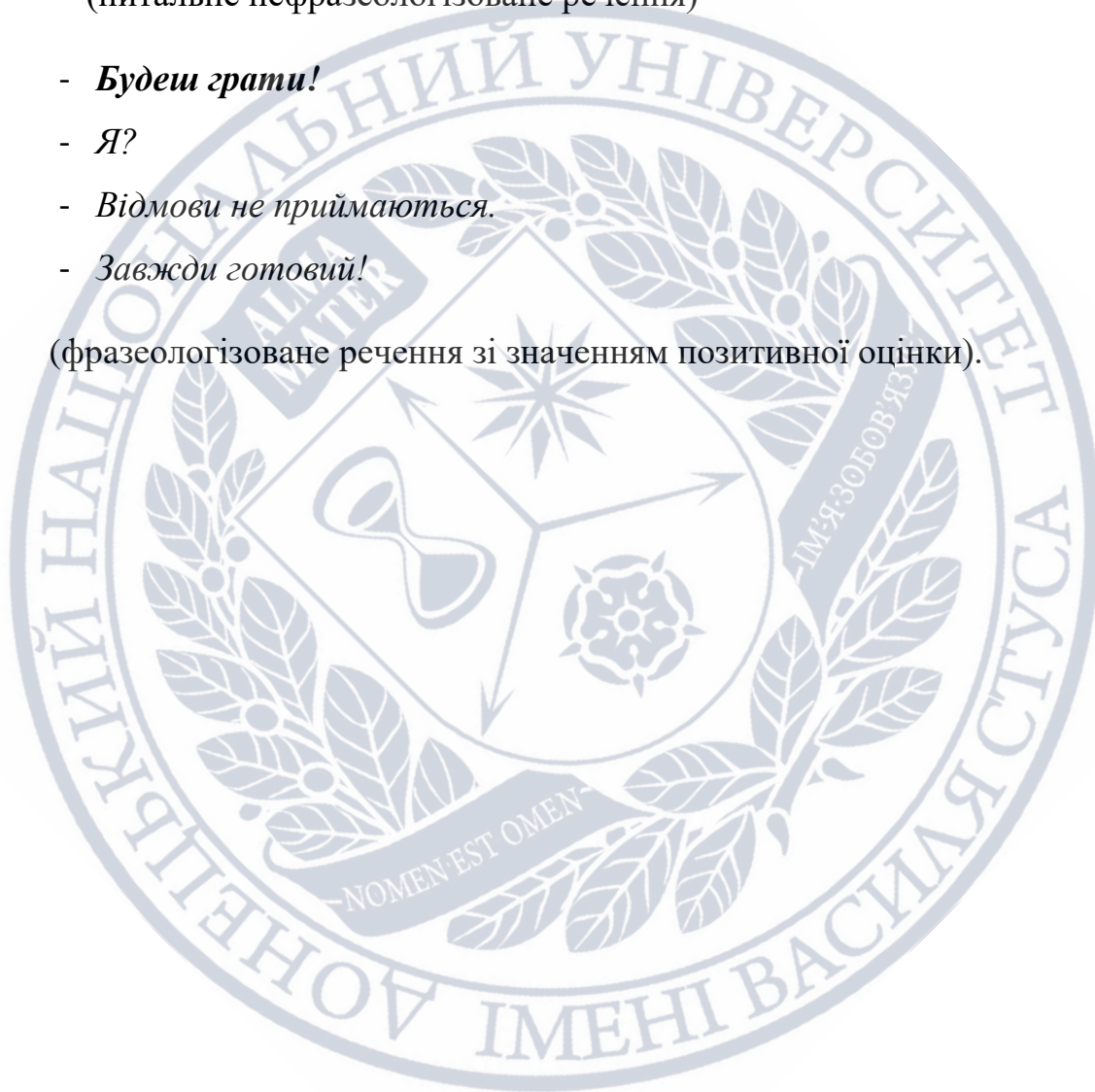
(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки, заперечення дій);

- **Будеш грати?** – здивовано запитав Микола. Ми ж збирались в кіно.
- *Вибач. Я пообіцяв команді.*
- *Сходимо ввечері. Бажаю успіху!*

(питальне нефразеологізоване речення)

- **Будеш грати!**
- *Я?*
- *Відмови не приймаються.*
- *Завжди готовий!*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки).

РОЗДІЛ 2. ОПИТУВАННЯ ІНТФОРМАНТІВ ЩОДО ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

2.1 Експериментальні методи в мовознавстві

Останнім часом все більшого значення набувають експериментальні методи (далі ЕМ) дослідження. Експериментальні методи в мовознавстві дозволяють досліджувати факти мови в умовах, керованих і контрольованих дослідником.

На сьогоднішній день експериментально вивчається значення слова, змістова структура слова, лексичні та асоціативні угруповання, синонімічні ряди, звукосимволічне значення слова [26].

Філософською основою застосування експериментальних методів у мовознавстві є теза про єдність теоретичного й емпіричного рівнів пізнання. У сучасному мовознавстві термін «експериментальний метод» не є чітко визначеним, лінгвісти часто говорять про експеримент тоді, коли здійснюється спостереження, перш за все спостереження над текстами (письмовими та усними) [18]. Відомо, що текст не може бути об'єктом експериментального методу, саме тому експериментальні методи дослідження не застосовують при вивченні історії мови, особливостей стилю певного автора і под.

Експериментальна фонетика сьогодні розвивається як наука, що інтегрує та переосмислює відповідно до своїх завдань знання та методи суміжних галузей знань: акустики, психоакустики, інформатики, когнітивної психології, розпізнавання образів, штучного інтелекту. Це пов'язано з особливою природою фонетики, яка вивчає мовленнєві сигнали, що мають подвійну природу: ментальну і фізичну, тому фонетика як експериментальна наука вивчає питання ментальних одиниць та їх співвіднесення з фізичними характеристиками звукових сигналів.

Цим зумовлені значні труднощі у плануванні та проведенні експериментів у лінгвістиці. Тут важливо не тільки зареєструвати ті чи інші акустичні параметри мовлення, а й визначити їхню значимість з погляду категорійної фонетичної інтерпретації.

Для проведення лінгвістичних експериментів потрібні ретельний відбір мовного матеріалу, визначення умов проведення експерименту, спосіб фіксації результатів, а також чіткі принципи їхньої наукової інтерпретації [26].

Центральним чинником будь-якого лінгвістичного експерименту є прагнення максимальної об'єктивності та точності результатів дослідження, що забезпечується зростаючим застосуванням кількісних та експериментальних, (інструментальних) методів, а також проникненням у лінгвістику математичного мислення

Об'єктом експериментального методу є людина — носій мови, який породжує тексти, сприймає їх і виступає як інформант для дослідника. У лінгвістичному експерименті дослідник може мати подібним об'єктом самого себе або інших носіїв мови.

Термін *«експериментальний метод»* в мовознавстві з'явився у II половині XIX ст. у зв'язку з вивченням експериментальною фонетикою механізмів вимовляння звуків і спочатку зв'язувався не стільки з активним оперування досліджуваними об'єктами, скільки із застосуванням спеціальних приладів (інструментальна фонетика).

Розрізняють технічні експерименти (у фонетиці) і лінгвістичні. Хрестоматійним прикладом лінгвістичного експерименту, що доводить, що граматичний контур речення змістовний, стала пропозиція Л.В. Щерби [50]. Експериментальні методи використовуються постійно при вивченні живих мов і діалектів — як неписьменних, так і тих, де тексти досліднику чомусь недоступні.

Експериментальна робота з інформантами (нерідко в поєднанні зі спостереженням) безпосередньо в середовищі носіїв мови називається зазвичай *польовою лінгвістикою* [26].

Історію застосування експериментальних методів у вітчизняному мовознавстві можна розділити на 3 періоди:

1) активне освоєння експериментальних методів у фонетиці, причому акцент робиться на схожості методів у мовознавстві і природничих науках (праці В. А. Богородицького, А. І. Томсона, Л. В. Щерби, М. І. Матусевич);

2) усвідомлення експериментальних методів у мовознавстві як найважливішого способу отримання даних про живу мову загалом, включаючи її морфологію, синтаксис, семантику, а також проблеми мовної норми та ін.; ця наукова програма вперше сформульована Л. В. Щербою у праці «Про троякий аспект мовних явищ і про експеримент у мовознавстві», 1931);

3) реалізація зазначеної наукової програми і, як наслідок цього, поглиблення методологічної рефлексії про специфіку експериментальних методів у мовознавстві порівняно з ЕМ в інших науках (Л. А. Чистович, М. В. Панов, Ю. Д. Апресян, В. Б. Касевич, Р. М. Фрумкіна).

Методологічний аналіз дозволяє зрозуміти, що експериментальні методи широко використовуються в традиційних для мовознавства розділах, наприклад, у діалектології, при вивченні мовних змін, питань мовної норми, і в таких порівняно нових напрямках, як соціолінгвістика і психолінгвістика, в останній експериментальні методи домінують серед інших методів (О. О. Леонтьєв, А. П. Клименко).

Послідовне застосування ЕМ у дослідженні мови та мовних процесів зробило необхідним використання статистичних методів при плануванні експерименту та обробці результатів (лінгвістична статистика).

Важливо, що лінгвіст, який вивчає мовленнєву поведінку іншого мовця, має справу з об'єктом, рівним йому самому за складністю. З огляду на це відношення «дослідник – об'єкт» у лінгвістиці перетворюється на симетричне відношення між двома дослідниками: інформант може мати свою теорію про експериментатора і відповідно змінювати свою поведінку в процесі експерименту, що може негативно вплинути на результати експериментального дослідження.

Особливою сферою використання ЕМ є машинні експерименти, що перевіряють адекватність формалізованих діючих моделей мови.

Вітчизняна фразеологічна наука пропонує методи фразеологічного опису мови. Зіставне вивчення мовних явищ на всіх етапах розвитку лінгвістичної науки на сьогодні не втрачає своєї актуальності. Необхідність зіставного аналізу фразеологічних систем різних мов визначається, насамперед, важливістю вивчення фразеології як одного з найбільш виразних мовних засобів, який наочно демонструє національну самобутність та специфіку світобачення і світосприйняття певного народу. Такі дослідження присвячені виявленню спільних та відмінних показників в порівнюваних мовах, які неможливо описати у процесі їхнього вивчення [32; 46; 49 та ін.].

Послідовне застосування експериментальних методів у дослідженні різних рівнів мовної системи і процесів функціонування мови в суспільстві зробило необхідним використання статистичних методів при плануванні експерименту і обробці результатів. Розробляється теорія лінгвістичного експерименту, в завдання якої входить осмислення того, якою є специфіка пізнавальних установок лінгвіста-експериментатора.

В експериментальному дослідженні передбачено основні етапи проведення експерименту, обов'язкові при виконанні лінгвістичного дослідження. Комплексний метод включає такі основні пункти дослідження:

- постановка завдань і вибір об'єкта дослідження;

- лінгвістичний аналіз літературних джерел та відбір мовного та текстового матеріалу, що реалізується на практиці мови, що вивчається з проблеми дослідження;
- високоякісний запис мовних фрагментів у реалізації носіїв мови в природних та студійних умовах;
- багатоступінний аудитивний аналіз, що включає три етапи: слуховий, аудиторський з інформантами – носіями мови, аудиторський з фахівцями-фонетистами;
- функціональний аналіз, що включає проведення інтонографічного та спектрального аналізу мовних фрагментів та обробку кількісних значень методами багатовимірної математичної статистики;
- узагальнення, опис та встановлення взаємозв'язків між кількісними та якісними показниками результатів експерименту з перевіркою їхньої статистичної надійності;
- лінгвістична інтерпретація результатів аудиторського, електроакустичного аналізу та встановлення загальних та розрізняючих ознак опису об'єкта дослідження;
- побудова моделі на підставі отриманих даних та перевірка передбачуваної гіпотези методами аналіз-синтез-аналіз;
- основні висновки та опис теоретичних положень нової гіпотези.

Будь-який експеримент у лінгвістиці незмінно супроводжується операціями виміру, методологію яких становлять перцептивні та інструментальні виміри. Інструментальні вимірювання значно уточнюють дані, отримані при чуттєвих вимірах, та дають досліднику можливість провести багатосторонній аналіз об'єкта свого дослідження.

Теорія вимірювання допомагає досліднику зрозуміти, як кількісна інформація співвідноситься з матеріальними відношеннями об'єктів

вимірювання та які якісні відмінності лежать в основі виявлених кількісних характеристик.

2.2 Анкета «Значення інтонаційних фразеологізмів української мови»

Спочатку з переліку ІФ, наведеного у праці Г.В. Ситар [42], було обрано 10 ІФ, які мають різну лексико-граматичну структуру: *Яка зустріч; Виконаєш вправи; Він прийшов; Куди йому; Ну а як же. Чекай; Я тобі покажу; Подумаєш; Будеш грати; Що ти говориш; Коли він працював.*

Укладені діалоги (усього 24) було оформлено як анкету, за якою опитано 150 студентів Донецького національного університету імені Василя Стуса. Всі інформанти є носіями української мови, з них 75 філологів і 75 студентів інших факультетів (факультет інформаційних і прикладних технологій, факультет хімії, біології та біотехнологій, економічний факультет і юридичний факультет), з них 100 дівчат і 50 юнаків, вік інформантів – від 17 до 23 років [16; 44]. Важливим для нас було опитати студентів-нефілологів як звичайних носіїв мови і здобувачів-філологів, які мають фахові лінгвістичні знання.

Завдання для студентів було сформульоване так: «Прочитайте діалоги. Що, на Вашу думку, позначають виділені жирним шрифтом речення? Яке ставлення (почуття, емоції) мовця до реалії або ситуації, яку оцінку (позитивну, негативну, нейтральну) вони передають?» Перед початком заповнення анкети було запропоновано зразок виконання: зачитано три діалоги, що не входять до опитування, до яких наведено авторські варіанти відповіді.

Наведемо створену анкету повністю.

ПІБ _____

Факультет / спеціальність _____

Вік _____ Стать _____ Курс _____

Прочитайте діалоги. Що, на Вашу думку, позначають виділені жирним шрифтом речення? Яке ставлення (почуття, емоції) мовця до реалії або ситуації, яку оцінку (позитивну, негативну, нейтральну) вони передають?

- Вчора нарешті відбулася ця зустріч.
- **Яка зустріч?**
- Декана зі студентським активом.

-
- Петре, ти? Скільки літ, скільки зим.
  - Не можу повірити своїм очам.
  - **Яка зустріч!** Не очікував тебе побачити.

-
- Завтра відбудеться зустріч о 13-00! – оголосив секретар.
  - **Яка зустріч!** Чому мені не повідомили раніше? – здивувався начальник відділу кадрів.
  - Ви були дуже зайняті!

-
- У таких умовах ти точно **виконаєш вправи?**
  - Сподіваюсь на це, думаю мені під силу.
  - Починай скоріше, не зволікай!

-
- Я зайнятий, не хочу робити завдання!
  - Ти **виконаєш вправи**, останній раз повторюю.
  - Добре, зрозумів, вже починаю.

-
- Петре, маєш нові теми для курсової роботи?

- *На жаль, ні!*
  - **Виконаєш справи** наступного разу?
  - *Добре, домовились.*
-

- **Він прийшов!** – сказала Оксана.
  - *Нарешті, а то вже всі зачекались.*
-

- *Ну ось, знову він прийшов!*
  - *Здається, не розуміє, що йому тут не раді.*
  - *Але ж я не можу його вигнати.*
-

- *Я їду в місто! Куди йому?*
  - *Зараз запитав, почекай!*
-

- *Полковник отримав нове завдання. Він впорається?*
  - **Куди йому!** Вже місяць не може виконати наказ генерала.
  - *Сподіваюсь, він зрозумів всю відповідальність поставленої роботи і не підведе нас.*
-

- *Ти говорив з Петром? Він приїде?*
  - **Ну а як же. Чекай.**
-

- *Я вже другу годину чекаю його. Він приїде?*
- **Ну а як же. Чекай!** – з посмішкою відповів Олексій.

- *Нехай це залишиться на його совісті!*
-

- *Не підкажете, де найближча крамниця?*
  - *Ходімо. **Я тобі покажу.***
  - *Буду вдячний.*
-

- *Я випадково, правда!*
  - ***Я тобі покажу!***
  - *Все буде компенсовано, обіцяю.*
-

- *Не переймайся! Напишеш. Посидиш. **Подумаєш.** У тебе все вийде!*
  - *Дякую за підтримку.*
  - *Я вірю в тебе!*
-

- *Чому в тебе 2 з математики?*
  - *Я не виконав чотири задачі. **Подумаєш.** Нічого особливого.*
  - *Ех, коли ти вже візьмешся за голову?*
-

- ***Будеш грати!** Це був твій останній шанс.*
  - *Я не міг зіграти без порушення.*
-

- ***Будеш грати?** – здивовано запитав Микола. Ми ж збирались в кіно.*
- *Вибач. Я пообіцяв команді.*

- *Сходимо ввечері. Бажаю успіху!*
-

- ***Будеш грати!***
  - *Я?*
  - *Відмови не приймаються.*
  - *Завжди готовий!*
-

- ***Що ти говориш?*** Нічого не розумію!
  - *Я ж тобі все поступово пояснюю.*
  - *Розповідай трохи повільніше.*
-

- *Я не вірю в це? **Що ти говориш?***
  - *На жаль, це правда.*
  - *Бути такого не може! – крикнув Сергій*
-

- *Можливо він на роботі?*
  - ***Коли він працював!?*** Його звільнили 3 роки тому!
-

- ***Коли він працював?***
  - *Вчора зранку, за 5 комп'ютером?*
  - *Чому мені про це повідомляють тільки зараз!?*
-

- *Раніше він мав високу заробітню плату!*
  - *Коли?*
  - ***Коли він працював.***
-

2.3 Аналіз отриманих результатів анкетування

Основною метою експертного аналізу була оцінка мовного матеріалу: визначення змісту виділеної мовної одиниці, втілених у діалозі емоцій або почуттів, порівняння результатів, отриманих від інформантів, із власним визначенням типу відношення (нейтральна одиниця / одиниця з позитивною оцінкою / одиниця з негативною оцінкою) [16; 44].

Аналіз отриманих відповідей показує, що передбачуваний на початку експерименту зміст ІФ і відповіді студентів збіглися у 73% випадків [16].

Важливо, що студенти взагалі не оперували поняттями позитивної та негативної оцінки, а вказували конкретне почуття або емоцію.

Діалоги 1, 2, 3 (ІФ **Яка зустріч**)

1) — *Вчора нарешті відбулася ця зустріч.*

— **Яка зустріч?**

— *Декана зі студентським активом.*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки, здивування).

У цьому діалозі студенти дали такі відповіді щодо виділеного ІФ, див. рис. 2.1: здивування – 66; захоплення – 6; зацікавленість – 38; байдужість – 3; нейтральність – 6; безвідповідальність – 4; інтрига – 6; необізнаність – 4; подив – 2; уточнення інформації – 10; схвилюваність – 5.

2) — *Петре, ти? Скільки літ, скільки зим.*

— *Не можу повірити своїм очам.*

— **Яка зустріч!** *Не очікував тебе побачити.*

(фразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки, радості).

Результати опитування щодо оцінки, втіленої в цьому діалозі, див. на Рис. 2.2:

радість – 73; здивування – 38; нещирість – 7; нейтральність – 9; неочікуваність – 14; захоплення – 9.

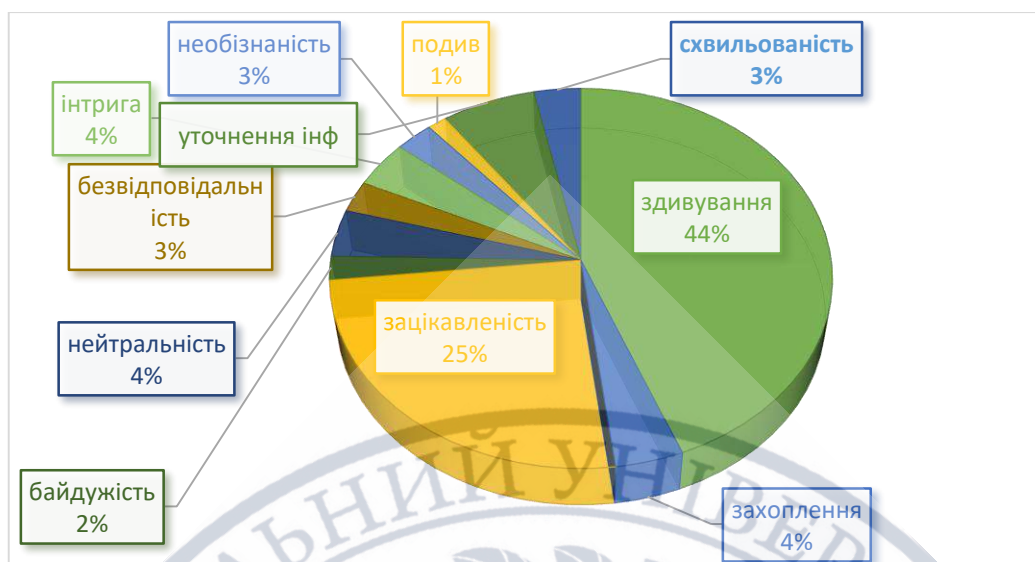

Рис. 2.1. Відповіді інформантів щодо питального речення *Яка зустріч?*

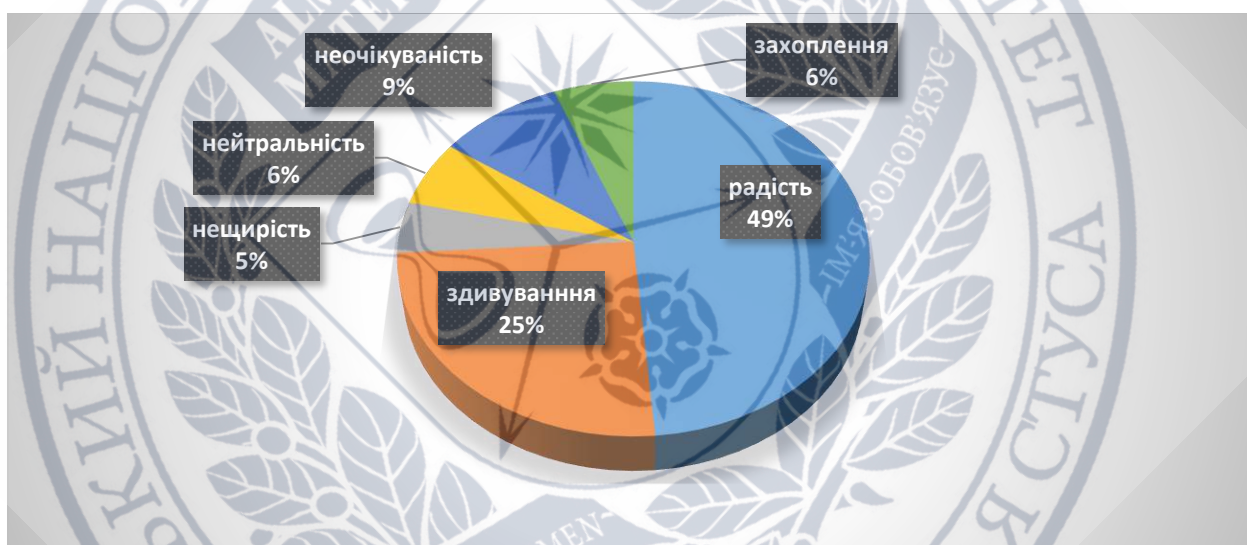

Рис. 2.2. Відповіді інформантів щодо фразеологізованого речення *Яка зустріч!*

Тут ми можемо спостерігати відносно меншу кількість варіантів порівняно з попереднім діалогом. Майже половина інформантів вказали емоцію, яка збігається з нашим варіантом.

3) — *Завтра відбудеться зустріч о 13-00! – оголосив секретар.*

— ***Яка зустріч?!** Чому мені не повідомили раніше? – запитав начальник відділу кадрів.*

— *Ви були дуже зайняті!*

(речення зі значенням негативної оцінки, обурення).

Відповіді студентів були такими: подив – 5; обурення – 20; збентеження – 4; здивування – 43; гнів – 23; страх – 3; розпач – 2 (див. рис. 2.3).

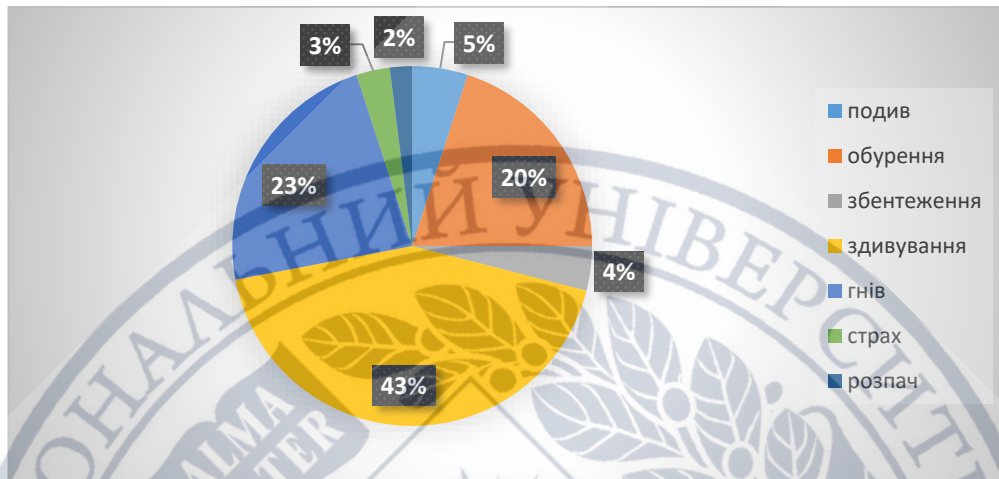

Рис. 2.3. Відповіді інформантів щодо питально-окличного речення

Яка зустріч?!

У діалозі № 3 лише 20% студентів визначають виділений ІФ як той, що передає обурення. Ці дані повністю відрізняються від нашого визначення ІФ *Яка зустріч* у цьому діалозі.

4) - У таких умовах ти точно **виконаєш справи**?

- Сподіваюсь на це, думаю мені під силу.

- Починай скоріше, не зволікай!

(речення зі значенням позитивної оцінки, сумнів).

У діалозі № 4 виділений ІФ студенти визначили як такий, що передає невизначеність (32) – 21%; сумнів (41) – 27%; нейтральність (8) – 5%; наполегливість (20) – 14%; роздратування (19) – 13%; настороженість (17) – 11%; наказ (13) – 9%. Домінувальна позиція «сумнів» збігається з нашим визначенням. Результати наведено на рис. 2.4.

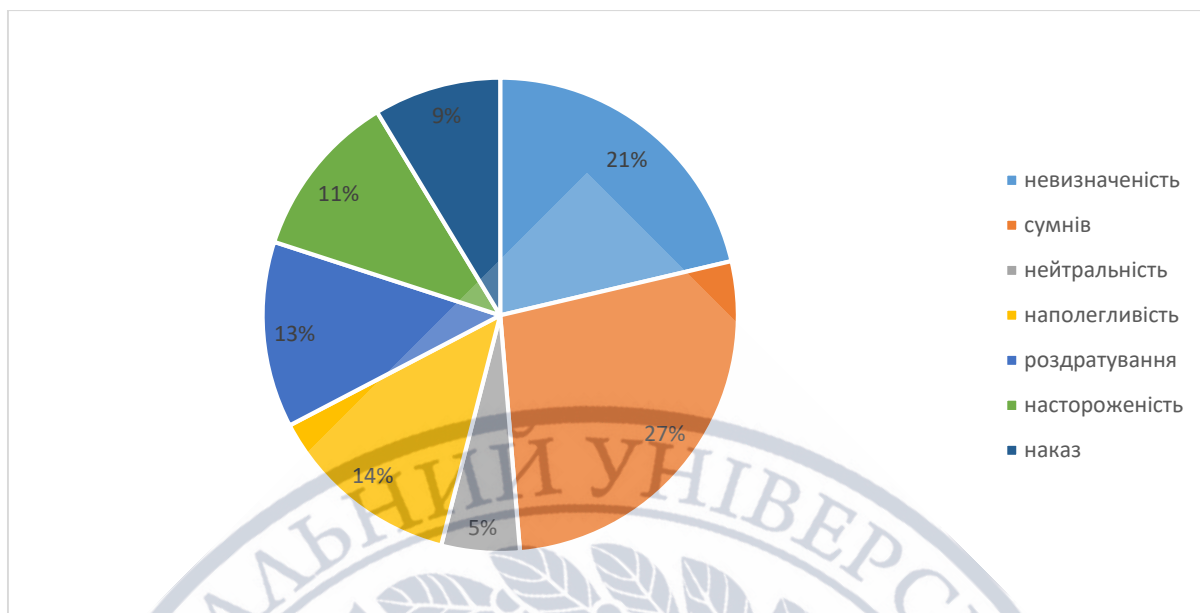

Рис. 2.4. Відповіді інформантів щодо питального речення *Виконаєш вправи?*

5) - *Я зайнятий, не хочу робити завдання!*

- *Ти виконаєш вправи, останній раз повторюю.*

- *Добре, зрозумів, вже починаю.*

(фразеологізоване речення зі значенням модальності наказ).

У цьому діалозі студенти кваліфікують виділений ІФ як наполегливість (26) – 17%; обурення (9) – 6%; наказ (55) – 37%; злість (37) – 25%; дратівливість (18) – 12%; довіра (5) – 3% (рис. 2.5).

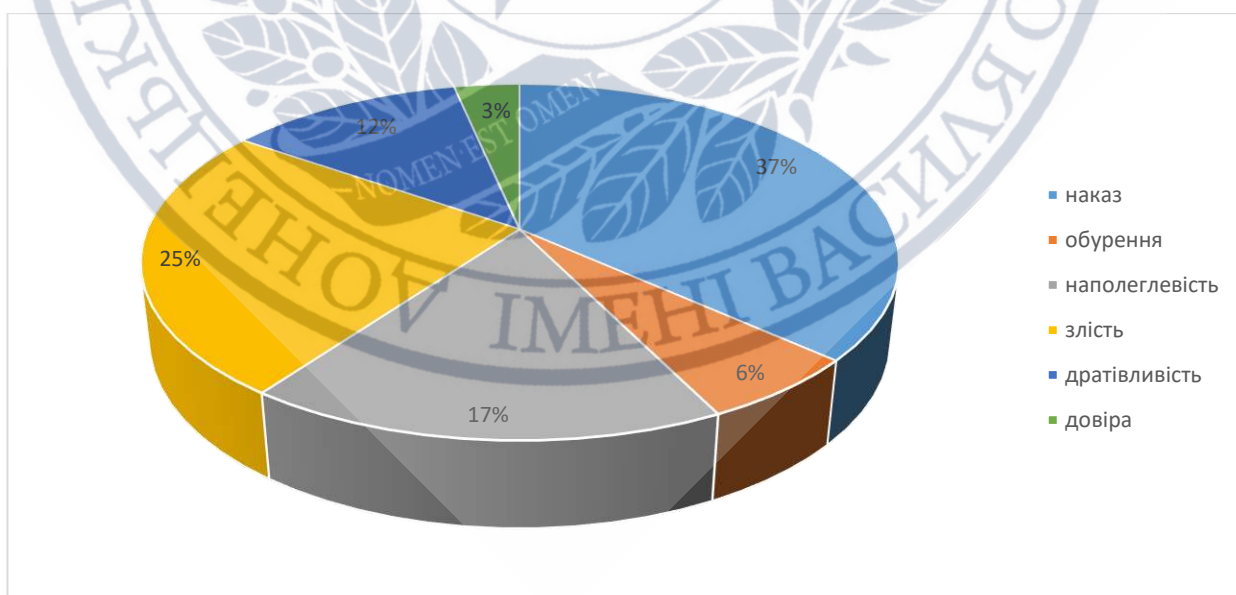

Рис. 2.5. Відповіді інформантів щодо фразеологізованого модального речення *Виконаєш вправи.*

б) - *Петре, маєш нові теми для курсової роботи?*

- *На жаль, ні!*

- **Виконаєш справи** наступного разу?

- *Добре, домовились.*

(нефразеологізоване питальне речення, нейтральна оцінка).

Зовсім іншими емоціями та почуттями інформанти оцінюють ІФ *Виконаєш справи* у діалозі №6: нейтральність (35) – 23%; ввічливість (28) – 19%; сподівання (6) – 4%; зацікавленість (57) – 38%; розчарування (8) – 5%; байдужість (16) – 11%. Відповіді щодо діалогу № 6 див. на рис. 2.6.

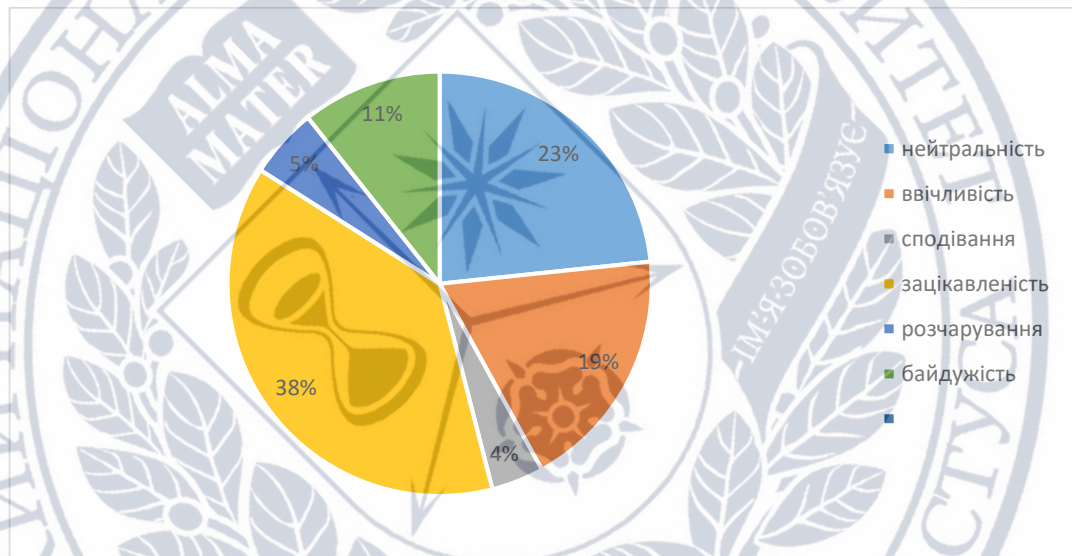

Рис. 2.6. Відповіді інформантів щодо нефразеологізованого питального речення *Виконаєш справи?*

7) - **Він прийшов!** – сказала Оксана.

- *Нарешті, а то вже всі зачекались.*

(окличне речення зі значенням позитивної оцінки, радість).

Результати, які подали інформанти зображені на рис. 2.7, 37% відповідей збігаються з нашим баченням на значення ІФ у цьому контексті. Здивування – 28; радість – 5; зацікавленість – 9; байдужість – 21; нейтральність – 7; злість – 10; впевненість – 8; подив – 11.

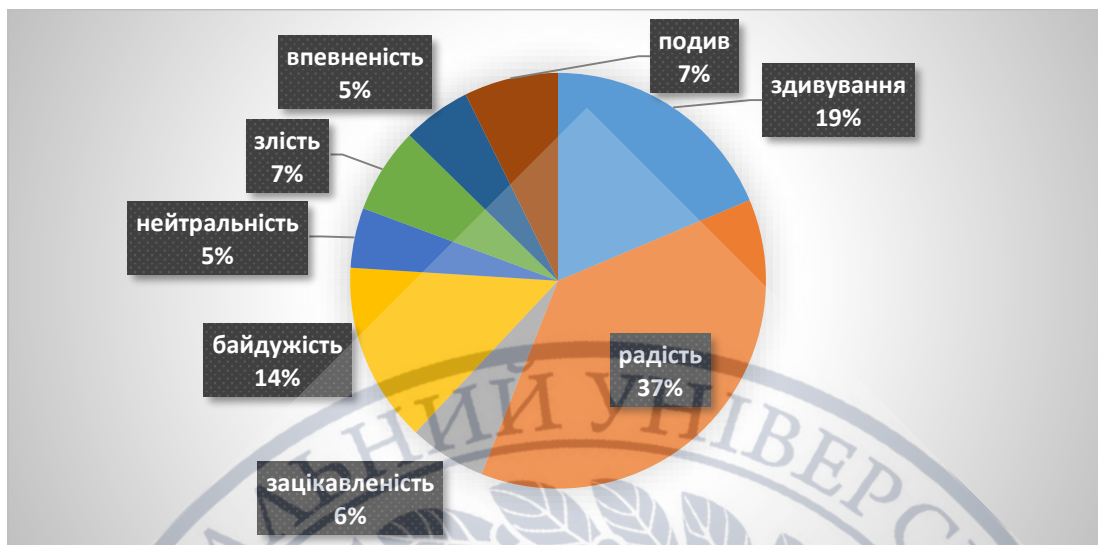

Рис. 2.7. Відповіді інформантів щодо окличного речення *Він прийшов!*

8) - *Ну ось, знову він прийшов...*

- *Здається, не розуміє, що йому тут не раді.*

- *Але ж я не можу його вигнати.*

(нефразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки, розчарування).

Негатив – 30; гнів – 47; розчарування – 5; здивування – 18. Результати зображено на рис. 2.8.

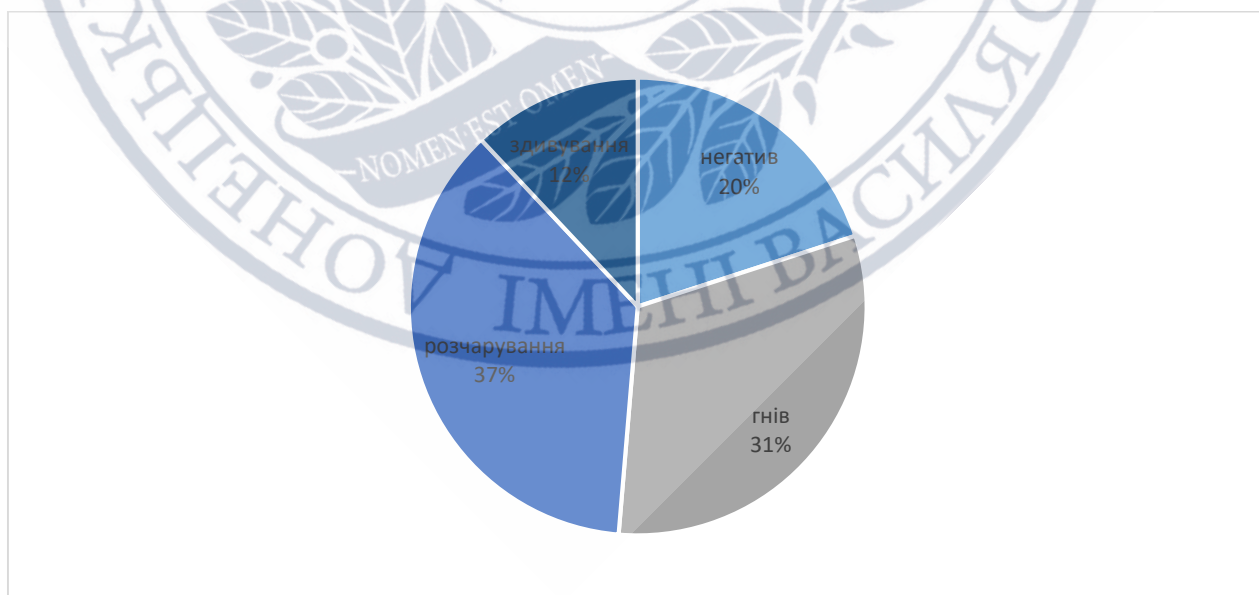

Рис. 2.8. Відповіді інформантів щодо нефразеологізованого речення

Він прийшов...

Окремі діалоги наочно продемонстрували можливість різної інтерпретації ІФ. Зокрема, у діалозі № 9 було вказано 9 варіантів змісту ІФ, серед них: зневіра (47) – 31%; насмішка (40) – 27%; недовіра (18) – 12%; злість (12) – 8%; надія (7) і роздратованість (8) по 5%; сумнів (5) і впевненість (4) – по 3% (див. рис. 2.9):

- *Полковник отримав нове завдання. Він впорається?*
- ***Куди йому!*** *Вже місяць не може виконати наказ генерала.*
- *Сподіваюсь, він зрозумів всю відповідальність поставленої роботи і не підведе нас*

(фразеологізоване речення із заперечно-модальним значенням (=Він не зможе впоратися)).

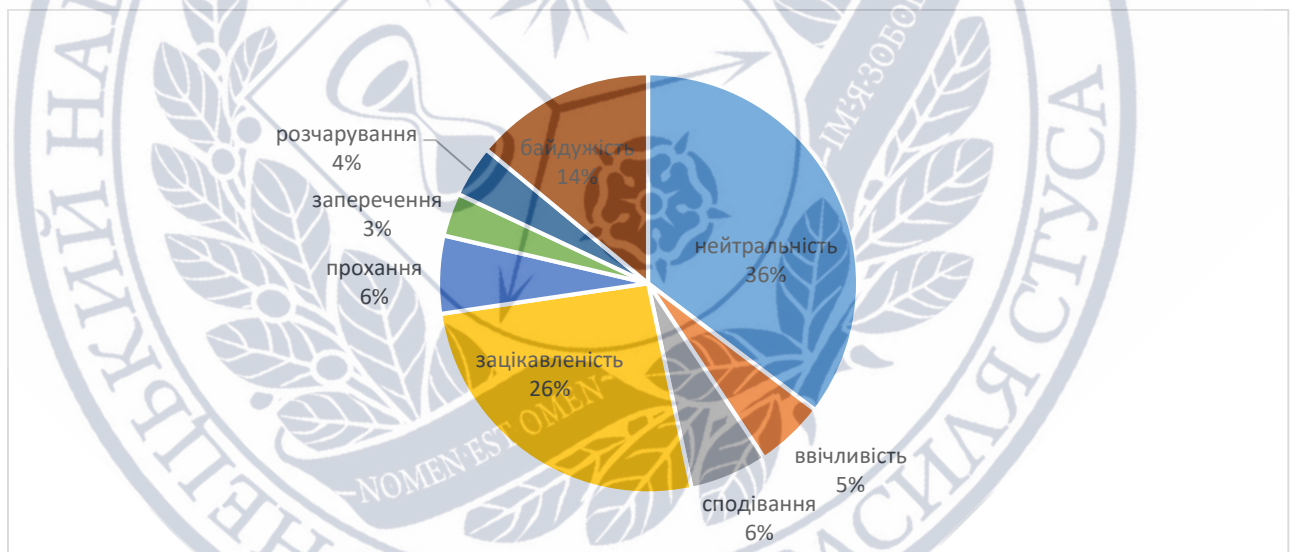

Рис. 2.9. Відповіді інформантів щодо фразеологізованого речення
Куди йому!

У наступному діалозі № 10, де ІФ *Куди йому* відображає нейтральне значення, студенти вважають, що він передає нейтральність (53) – 36%; зацікавленість (39) – 26%; байдужість (21) – 14%; прохання (9) і сподівання (9) по 6%; ввічливість (8) – 5%; розчарування (6) – 4%; заперечення (5) – 3% (див. рис. 2.10).

- *Я їду в місто! Куди йому?*
- *Зараз запитаю, почекай!*

(нефразеологізоване питальне речення, оцінка нейтральна).

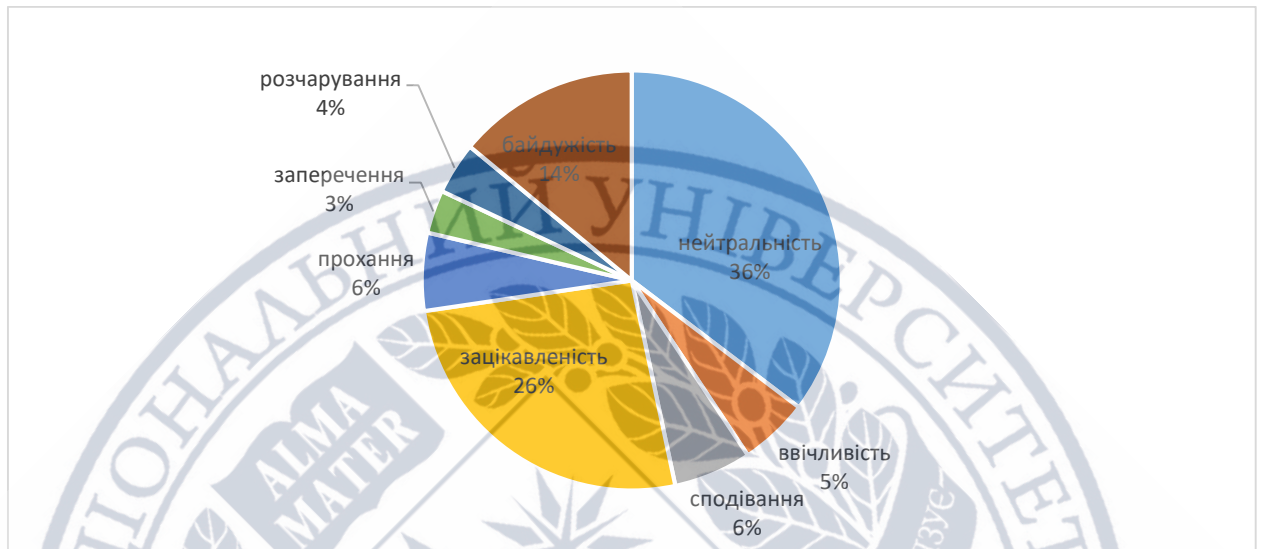

Рис. 2.10. Відповіді інформантів щодо питального речення
Куди йому?

Деякі студенти, не зважаючи на інструкцію, передавали зміст речення у вигляді його продовження. Наприклад, щодо ІФ *Куди йому!* була отримана відповідь: «*відводячи голову, махнув рукою*», на ІФ «*Я тобі покажу*» – *погрозливо показав кулак*.

11) - *Ти говорив з Петром? Він приїде?*

- *Ну а як же. Чекай.*

(речення зі значенням позитивної оцінки, впевненість).

У цьому діалозі ІФ *Ну а як же. Чекай.* демонструє нам значення впевненості, з чим погоджується 42% студентів. Результати, що подали інформанти, ви можете побачити на рис. 2.11.

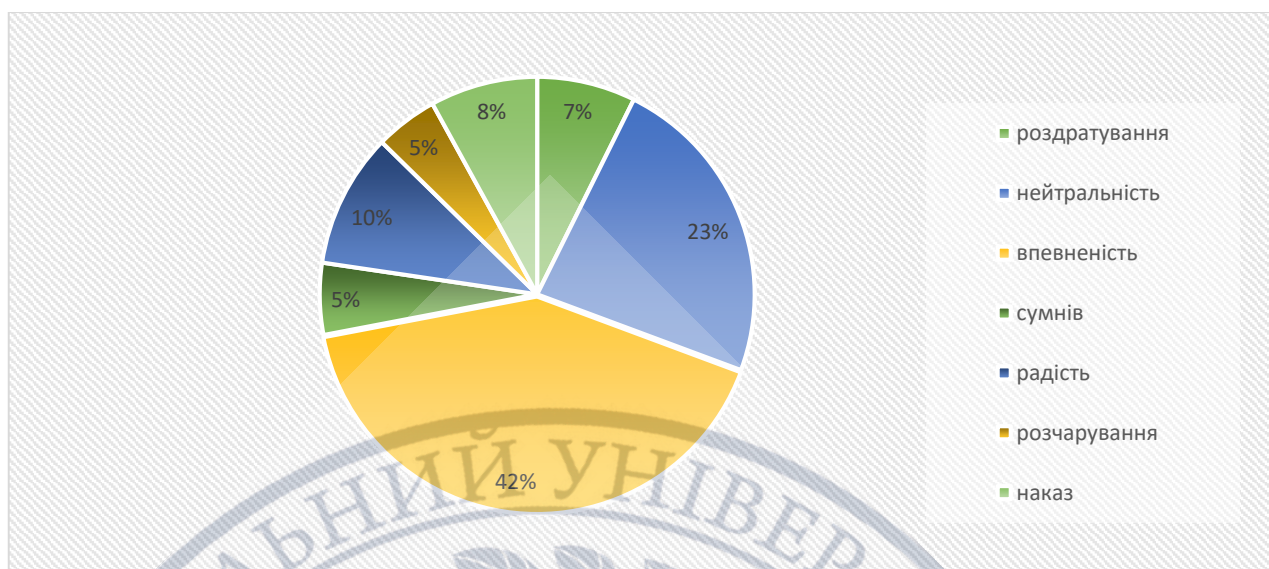

Рис. 2.11. Відповіді інформантів щодо ІФ *Ну а як же. Чекай.*

12) - *Я вже другу годину чекаю його. Він приїде?*

- *Ну а як же. Чекай!* – з посмішкою відповів Олексій.

- *Нехай це залишиться на його совісті!*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки, насмішка).

Результати відбито на рис. 2.12: роздратування – 16; насмішка – 48; розчарування – 7; довіра – 29; іронія – 40; захват – 10.

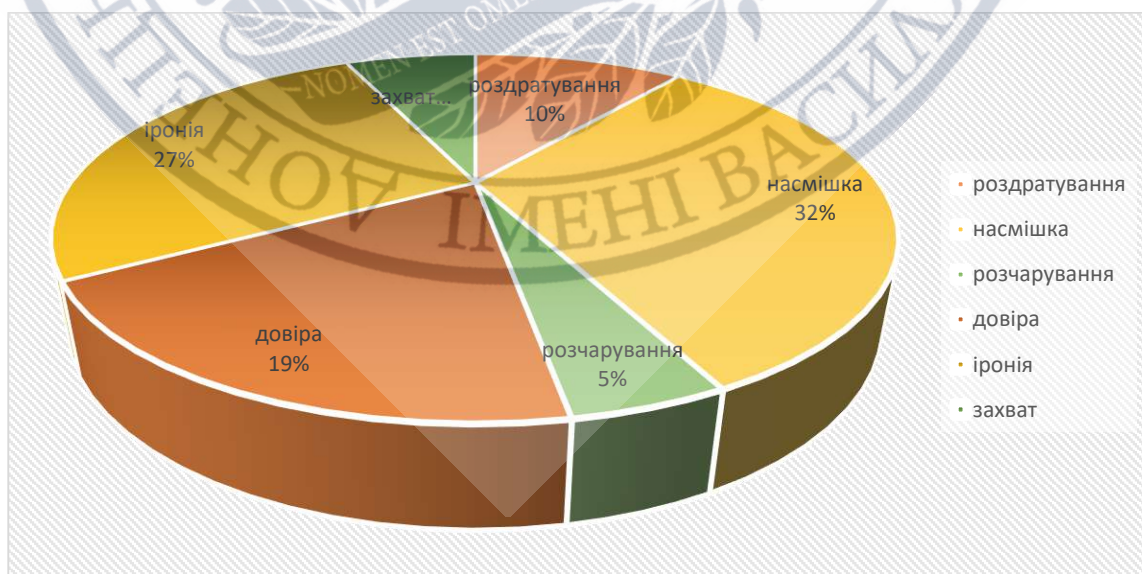

Рис. 2.12. Відповіді інформантів щодо ІФ *Ну а як же. Чекай!*

13) - Не підкажете, де найближча крамниця?

- *Ходімо. **Я тобі покажу.***
- *Буду вдячний.*

(нефразеологізоване речення з нейтральною оцінкою, ввічливість).

Виділений ІФ студенти визначили як такий, що передає спокій (19) – 13%; ввічливість (62) – 41%; нейтральність (23) – 15%; вдячність (5) – 3%; впевненість (13) – 9%; злість (9) – 6% та радість (19) – 13% (див. рис. 2.13).

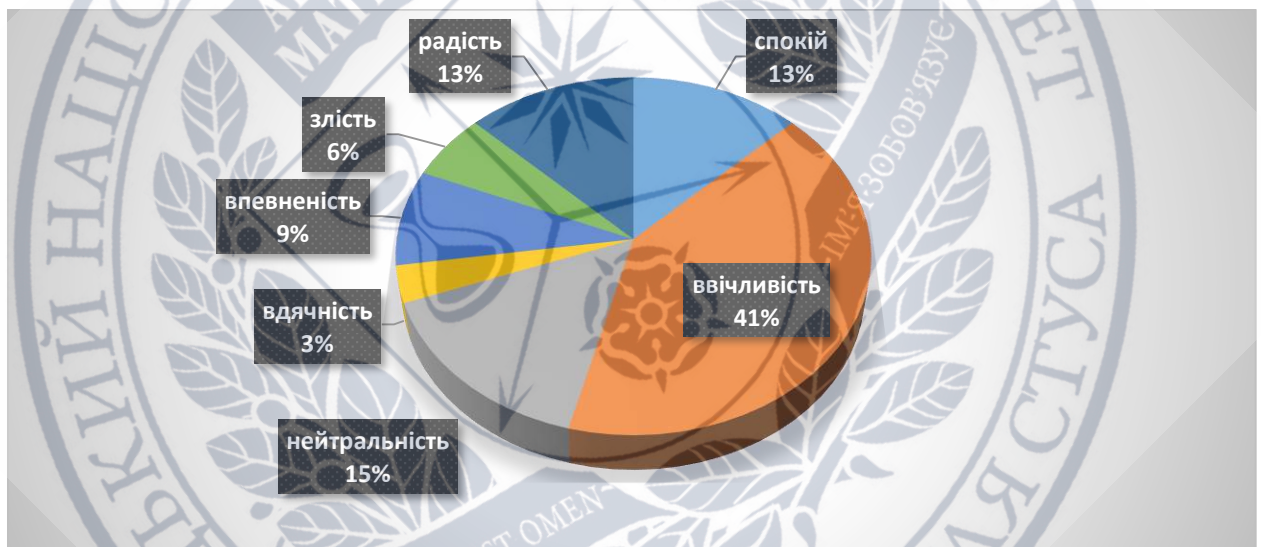

Рис. 2.13. Відповіді інформантів щодо нефразеологізоване речення *Я тобі покажу*

14) - *Я випадково, правда!*

- ***Я тобі покажу!***
- *Все буде компенсовано, обіцяю.*

(фразеологізоване речення з негативним значенням, злість).

Для виділеного ІФ у цьому діалозі інформанти подають 5 варіантів, з яких 37% займає “злість” (див. рис. 2.14).

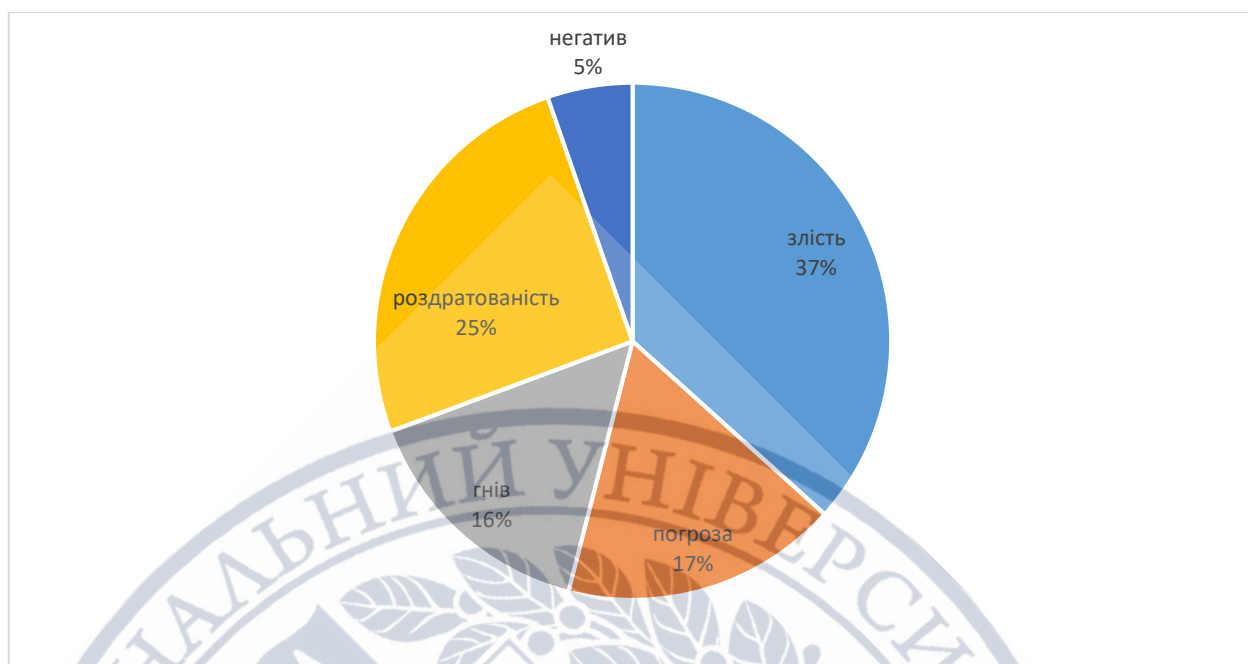

Рис. 2.14. Відповіді інформантів щодо фразеологізоване речення

Я тобі покажу!

У проаналізованому матеріалі також є випадки протилежно інтерпретованих ІФ в одному контексті.

Наведемо діалог № 15:

- Чому в тебе 2 з математики?
- Я не виконав чотири задачі. **Подумаєш...** Нічого особливого.
- Ех, коли ти вже візьмешся за голову?

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки, удавана байдужість).

Виділений ІФ *Подумаєш* (69)46% студентів кваліфікувало як байдужість, 10% – як нейтральність (15), 19% – невдоволення (28), 14% – розпач (21), 11% – самовпевненість (17) (див. рис. 2.15).

Рис. 2.15. Відповіді інформантів щодо фразеологізоване речення

Подумаєш...

У діалозі №16 виділений інтонаційний фразеологізм *Подумаєш*, на думку студентів, позначає: впевненість (35) – 23%; доброзичливість (17) – 11%; підтримку (58) – 39%; довіру (28) – 18%; нейтральність (12) – 9% (див. рис. 2.16).

- *Не переймайся! Напишеш. Посидиш. Подумаєш. У тебе все вийде!*
- *Дякую за підтримку.*
- *Я вірю в тебе!*

(нефразеологізоване речення зі значенням позитивної оцінки, впевненість).

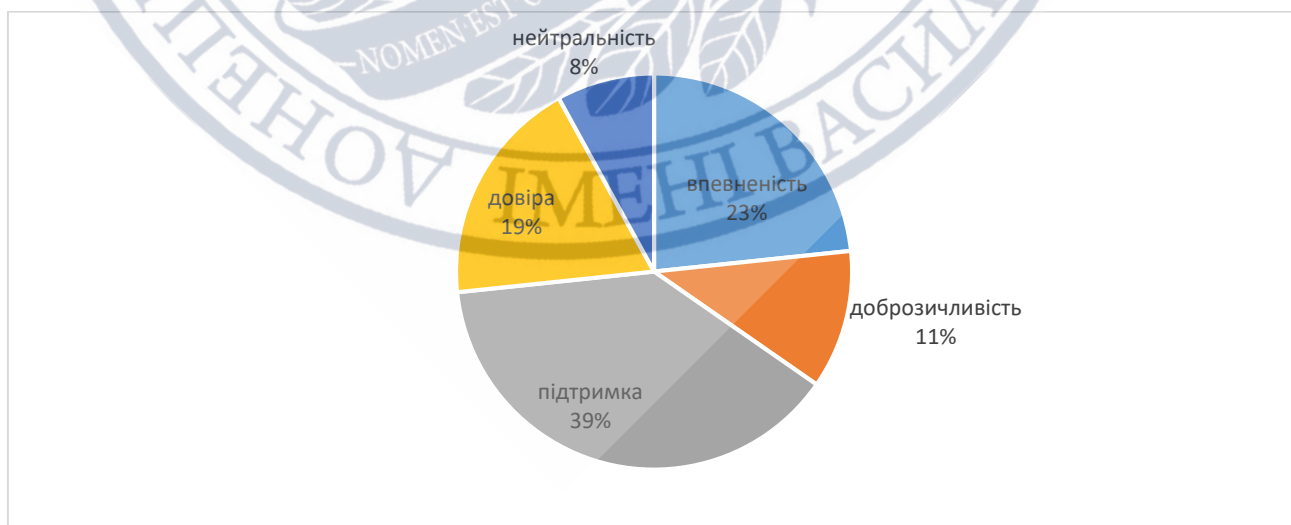

Рис. 2.16. Відповіді інформантів щодо нефразеологізоване речення

Подумаєш.

17) - *Будеш грати! Це був твій останній шанс.*

- *Я не міг зіграти без порушення.*

(окличне речення з модальним значенням, наказ).

42% інформантів кваліфікують цей ІФ як той, що передає *наказ*. Це один з найкращих показників, який збігається з нашою кваліфікацією.

Результати наведено на рис. 2.17.

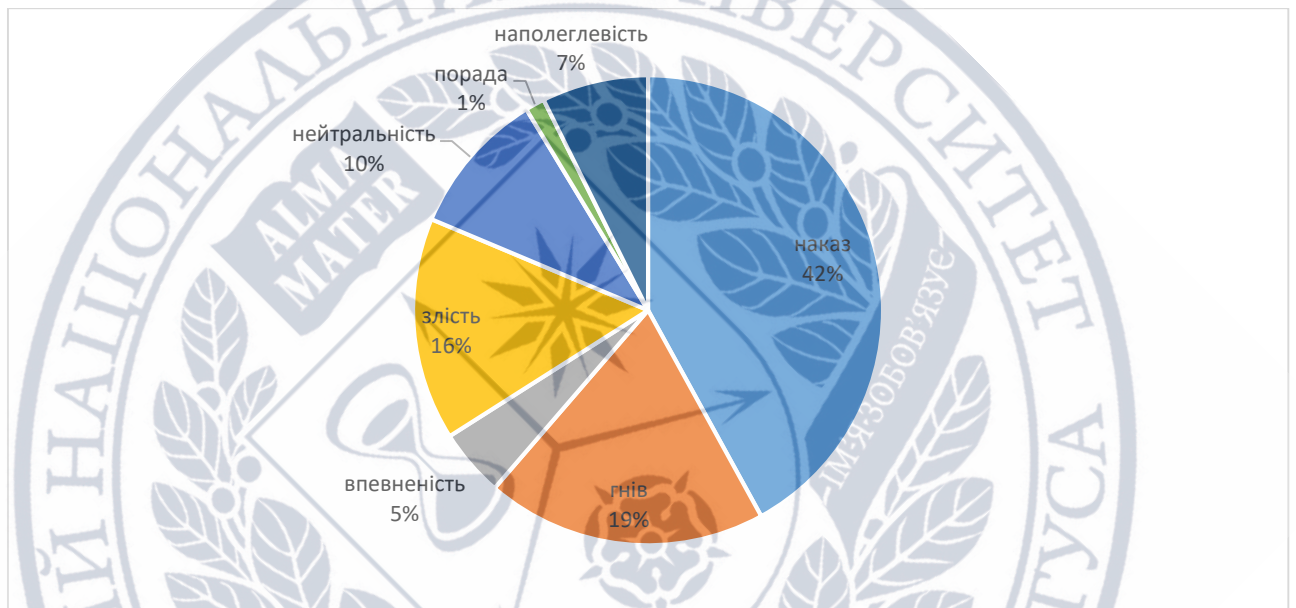

Рис. 2.17. Відповіді інформантів щодо окличного речення
Будеш грати!

У діалозі №18:

- *Будеш грати?* – здивовано запитав Микола. Ми ж збирались в кіно.
- *Вибач. Я пообіцяв команді.*
- *Сходимо ввечері. Бажаю успіху!*

(питальне речення, здивування).

виділений ІФ студенти визначили як такий, що передає здивування (72) – 48%; цікавість (24) – 16%; несподіваність (16) – 11% та розчарування (38) – 25%.

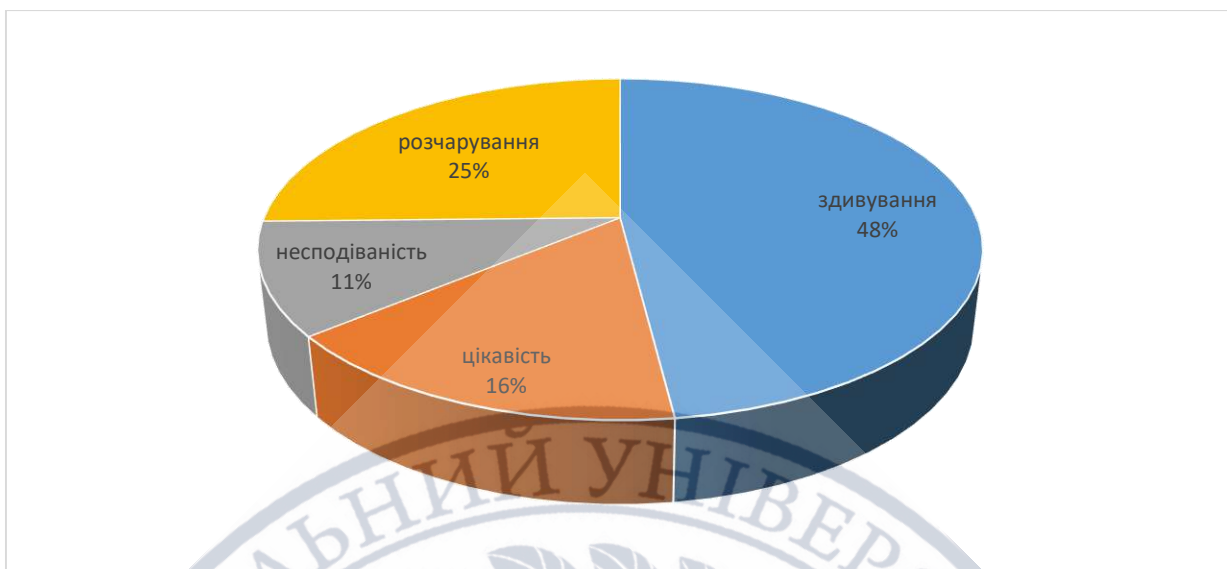

Рис. 2.18. Відповіді інформантів щодо питального речення

Будеш грати?

- **Будеш грати!**
- *Я?*
- *Відмови не приймаються.*
- *Завжди готовий!*

(речення з модальним значенням, наказ).

Щодо діалогу №19, то студенти кваліфікують виділений ІФ як наказ (65) – 44%; наполегливість (38) – 25%; пропозицію (15) – 10%; впертість (13) – 9%; радість (14) – 9%; здивування (5) – 3%. Результати зображені на рис. 2.19.

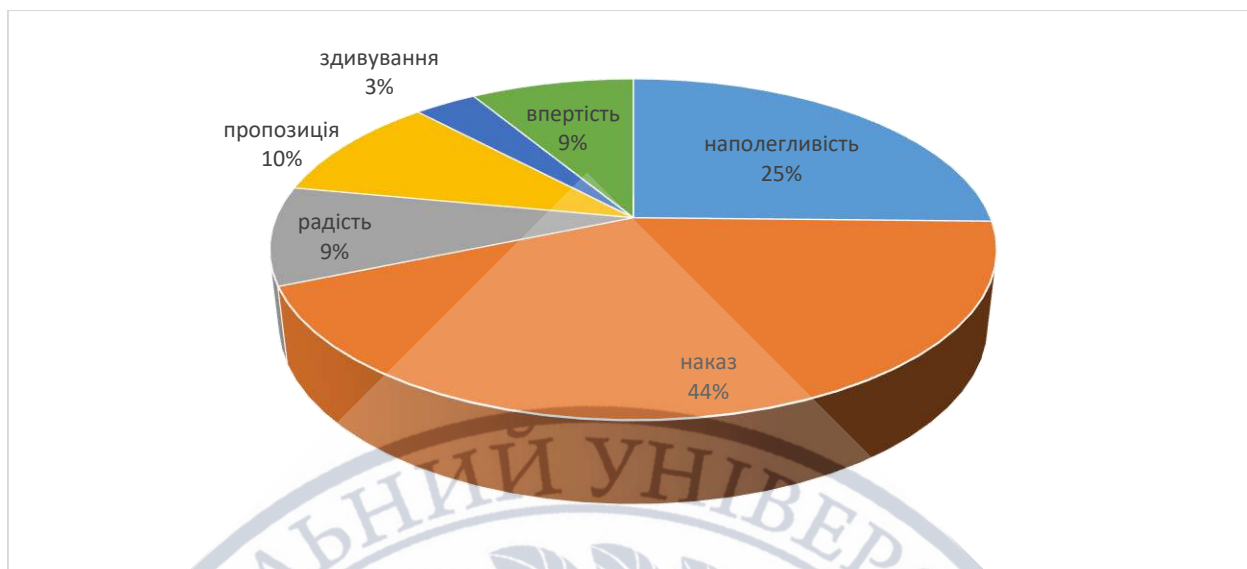

Рис. 2.19. Відповіді інформантів щодо окличного речення

Будеш грати!

Діалог №20:

- *Що ти говориш? Нічого не розумію!*
  - *Я ж тобі все поступово пояснюю.*
  - *Розповідай трохи повільніше.*
- (питальне речення, обурення).

Лише 7% студентів визначило ІФ *Що ти говориш* як той, що передає обурення. Обурення – 11; розгубленість – 42; зацікавленість – 27; неуважність – 12; роздратування – 29; нейтральність – 9; незрозумілість – 20. Відсотки вибраних варіантів можна побачити на рис. 2.20.

У діалозі №21 студенти кваліфікували виділений ІФ *Що ти говориш* як такий, що передає здивування (54) – 36%; розчарування (27) – 18%; сподівання (9) – 6 %; хвилювання (16) – 11%; гнів (22) – недовіра (9) – 6%; тривога (13) – 8% (див. рис. 2.21).

- *Я не вірю в це. Що ти говориш?!*
- *На жаль, це правда.*
- *Бути такого не може! – крикнув Сергій*

(фразеологізоване речення зі значенням негативної оцінки, здивування).

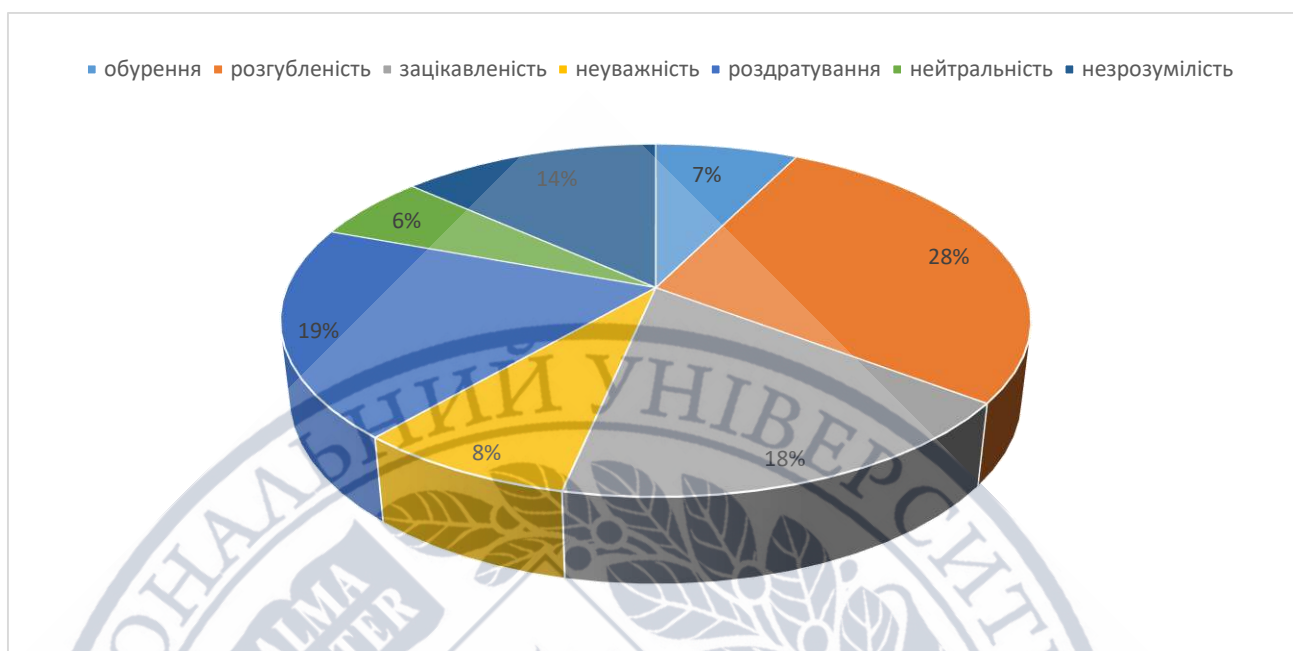

Рис. 2.20. Відповіді інформантів щодо питального речення *Що ти говориш?*

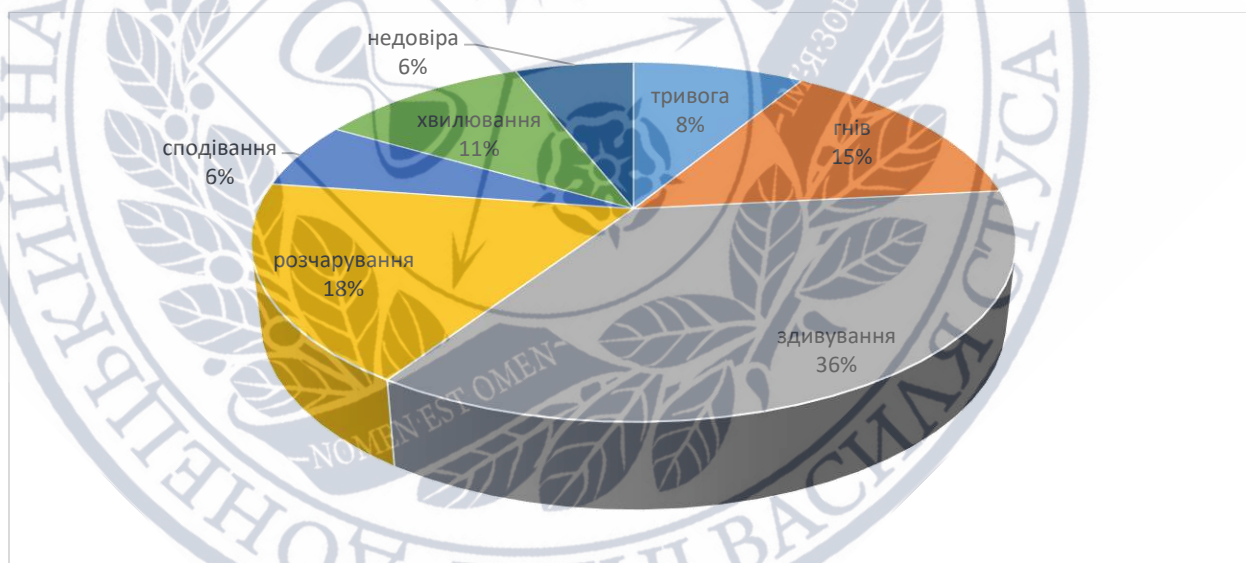

Рис. 2.21. Відповіді інформантів щодо питально-окличного речення

Що ти говориш?!

Цікаво, що були випадки, визначені студентами зовсім не так, як у науковій літературі. Так, у діалозі №22 студенти з впевненістю виділяють *насмішку* – 33%, хоча ІФ цієї моделі належить до заперечних фразеологізмів (=Він не працює):

- *Можливо він на роботі?*

- **Коли він працював!?** Його звільнили 3 роки тому!

(фразеологізоване речення зі значенням заперечення і негативної оцінки).

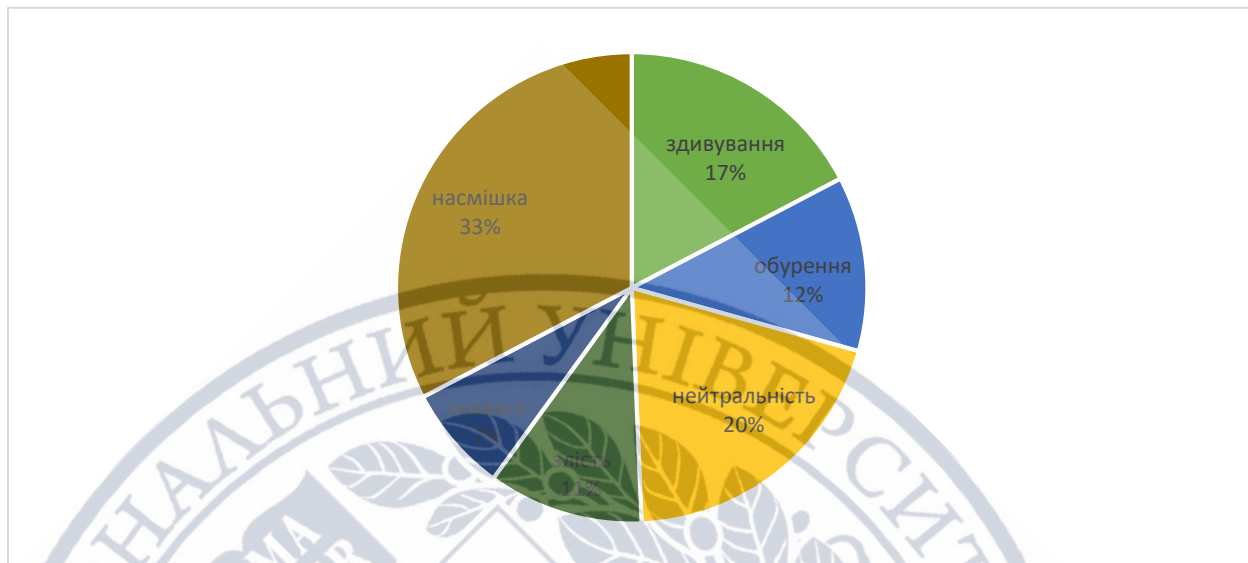

Рис. 2.22. Відповіді інформантів щодо фразеологізованого речення

Коли він працював!?

Діалог №23:

- **Коли він працював?**

- *Вчора зранку, за 5 комп'ютером.*

- *Чому мені про це повідомляють тільки зараз!?*

(нефразеологізоване питальне речення, негативна оцінка, злість).

Студенти надали такі варіанти відповідей (див. рис. 2.23): обурення – 22; злість – 48; нейтральність – 18; здивування – 31; цікавість – 19; допитливість – 12.

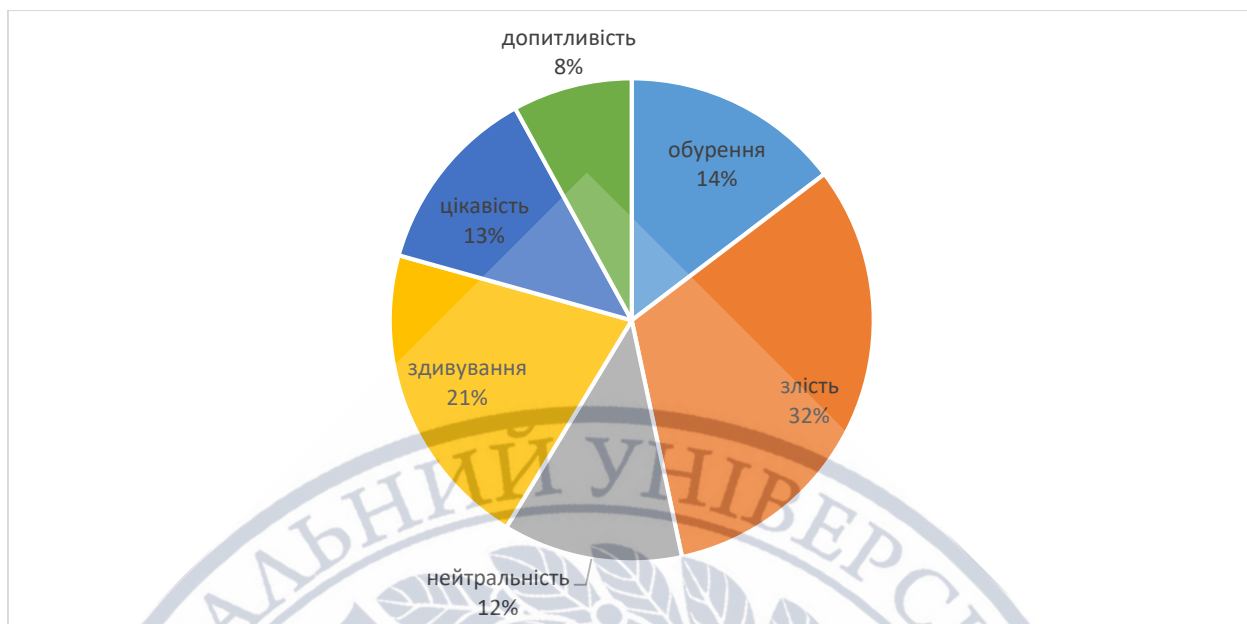

Рис. 2.11. Відповіді інформантів щодо питального речення

Коли він працював?

Частіше за все у відповідях студенти використовували іменники (здивування, гнів, розпач, насмішка, захоплення, байдужість), рідше дієслова (розізлився, здивувався, образився). Варто додати, що в кожному діалозі студенти вказували варіант «нейтральність». Найбільшу кількість разів (38%) цей варіант застосовувався у діалозі №24:

- *Раніше він мав високу заробітню плату!*
- *Коли?*
- ***Коли він працював.***

(фразеологізоване речення зі значенням нейтральності).

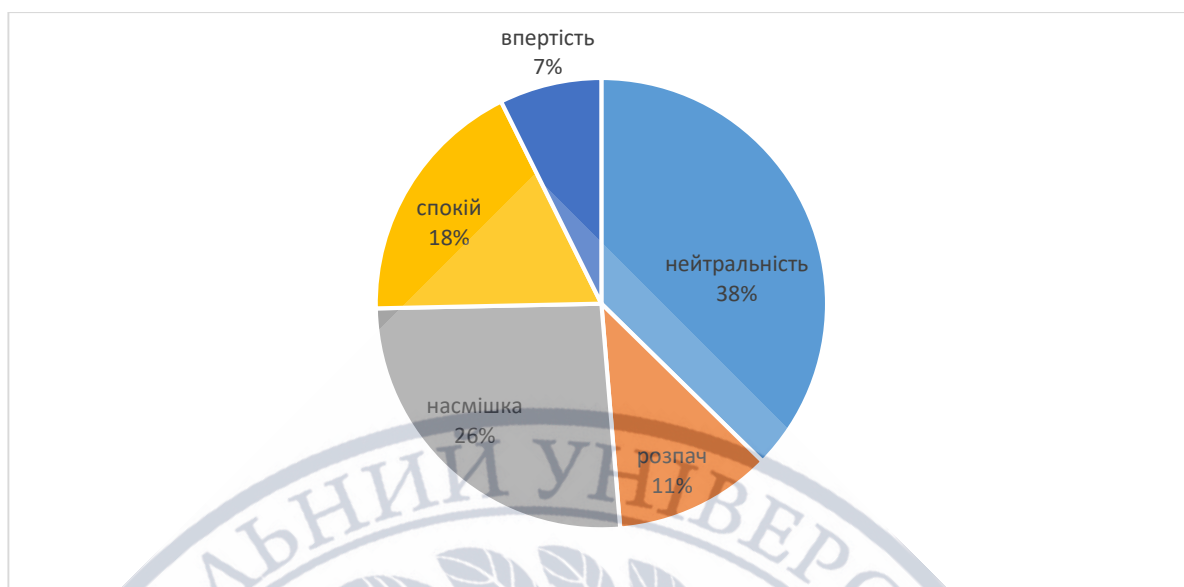

Рис. 2.24. Відповіді інформантів щодо розповідного нефразеологізованого речення *Коли він працював.*

Отже, аналіз проведеного опитування дає змогу підтвердити гіпотезу про вплив контексту на змістове наповнення, інтонаційне та пунктуаційне оформлення інтонаційних фразеологізмів. Загалом більшість варіантів, визначених інформантами, збігаються із запропонованими нами інтерпретаціями оцінки обстежуваних одиниць. Водночас наявність різних і навіть протилежних відповідей є сигналом до продовження дослідження, зокрема, в аспекті виділення чинників, що мотивують різну кваліфікацію мовних одиниць, з'ясування особливостей інтонаційного оформлення омонімічних висловлень із залученням комп'ютерних програм аналізу мовлення [44].

РОЗДІЛ 3. КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ ІНТОНАЦІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ДІАЛОГАХ ЗА ДОПОМОГОЮ PRAAT

3.1 Частота основного тону

Тон – обов'язковий складник людського мовлення. Типовими носіями тону є голосні звуки та сонорні приголосні [12]. Тон належить до надсегментних одиниць мовлення.

Акустичним відповідником тону є так звана частота основного тону (далі ЧОТ), що визначається як частота вібрації голосових зв'язок. Діапазон частот основного тону є індивідуальним у кожного мовця, він зумовлений особливостями будови мовленнєвого апарату.

Частота основного тону, яку позначають як ЧОТ, Fundamental Frequency, або F0, – це частота коливання голосових зв'язок при виголошенні тонових звуків (voiced). При вимові нетонових звуків (unvoiced), наприклад, при мовленні пошепки або вимові шиплячих і свистячих звуків, зв'язки не коливаються, а значить ця характеристика для них не релевантна [19; 56].

Цифрові показники, які характеризують акустичну сторону висловлювання дозволяють встановити об'єктивну картину розподілу основних компонентів інтонації: частота основного тону, час (тривалість) та інтенсивність (сила) [19; 56].

Визначення частоти основного тону застосовується для вирішення широкого спектра завдань:

- автоматичного розпізнавання мовлення;
- автоматичного розпізнавання емоцій;
- автоматичного визначення статі;
- автоматичного синтезування мовлення;
- для сегментації звукового запису з кількома голосами або членування мовлення на окремі фрази та ін.

Дослідженні показники показують реальну картину інтонаційної зміни висловлення [18].

Частота основного тону позначає мелодичний бік висловлення, його тональний малюнок. Тон перебуває в постійному русі, тому можна спостерігати значні зміни в одній фразі. Він змінюється не тільки протягом одного слова, але і протягом складу і навіть одного звука.

Фраза характеризується тонально як висхідна, коли вона має тенденцію до збільшення ЧОТ від початкових складів до кінцевих, тобто коли напрям зміни ЧОТ іде від менших числових показників до більших. Загалом дослідники беруть до уваги те збільшення частоти основного тону, яке дозволяє вивчити відповідні функціональні риси мовлення. Значення, які характеризують суто фізіологічний або фізичний бік мовлення чи зміни тону, які є випадковими, до загальної характеристики частоти основного тону у фразі не включають [12].

Відомо, що питальне речення оформлюється висхідним тональним малюнком, напрям зміни ЧОТ у фразі йде по висхідній. Це можна помітити у фразах з кінцевим наголошеним складом, однак на кінцевому наголошеному складі ЧОТ після піка починає спадати. Якщо питальне речення має кінцевий ненаголошений склад, то цей спад ЧОТ ще помітніший. Можемо побачити іншу тональну картину, коли в питальному реченні наявний висхідно-спадний напрям зміни частоти основного тону. Це властиво питальним реченням з питальним словом. Коли мовець виділяє питальне слово, тоді він закінчує висловлення вже на нижчому тональному рівні [12].

У розповідних реченнях частота основного тону то збільшується, то зменшується, все ж вона зберігає певний напрям, який дозволяє визначити зміни руху частоти основного тону як висхідно-спадні або як рівно-спадні. Характеризуючи зміни руху частоти основного тону в фразі, ми аналізуємо узагальнену картину тональних змін.

Важливим для характеристики фрази за частотою основного тону є діапазон частоти, тобто максимальна і мінімальна величина ЧОТ висловлення.

Частота основного тону початку фрази має свої відмінності. Зазвичай, частота основного тону початку фрази вища від частоти основного тону кінця, коли голос диктора звучить на найнижчому рівні, спадаючи до мінімальної величини частоти основного тону. Різні характеристики може мати початок фрази залежно від його наголошеності. Ненаголошені склади вимовляються на середньому тональному рівні, у свою чергу наголошені початкові склади мають вищу частоту основного тону порівняно з ненаголошеними [12].

При загальному акустичному аналізі фрази дослідники визначають напрям зміни частоти основного тону, абсолютний і відносний діапазон фрази, середню частоту основного тону першого складу та кінцевий інтервал, а також місце максимальної частоти основного тону [12; 19; 56].

Особливістю української мови є постійна зміна частоти основного тону під час розмови. Для українців не є характерною рисою монотонне мовлення. Зміна частоти основного тону в часі має складну структуру. Сусідні періоди основного тону відрізняються один від одного за величиною. Різкі й плавні зміни, що реалізуються в межах складів, слів та синтагм є однією з найбільш важливих для інтонації складовою контуру частоти основного тону.

Багато чинників впливає на конкретні значення частоти основного тону, які спостерігаються протягом висловлення. Абсолютні значення частоти основного тону залежить насамперед від індивідуальних особливостей голосу диктора. Оскільки чоловіки мають зв'язки більшої довжини, чоловічі голоси загалом нижчі за жіночі. Цілком зрозуміло, що цей факт не має лінгвістичного значення, оскільки в інтонації важливі лише відносні показники.

3.2 Аналіз осцилограм та інтонограм омонімічних речень

Для дослідження використовувались програми для звукового аналізу мови, а також звичайні офісні програми.

Microsoft Office Excel – програма для роботи з електронними таблицями, створена корпорацією Microsoft для Microsoft Windows, Windows NT і Mac OS. Програма входить до складу офісного пакета Microsoft Office.

Дані програми є загальновідомими і не потребують детального опису щодо їх можливостей та використання. Розглянемо більш детально дві програми за допомогою яких можна здійснювати запис та аналіз мовлення.

Sound Forge — цифровий аудіоредактор від MAGIX (нещодавно — від Sony Creative Software, а до 2003 року належав розробнику Sonic Foundry), спрямований на професійне та напівпрофесійне використання. Sound Forge дозволяє створювати та редагувати звукові файли швидко та з високою точністю, створюючи з сирого та необробленого звуку майстер-копію. За допомогою Sound Forge можна аналізувати та редагувати аудіо (обрізати, вирізати частини, накладати фільтри та ефекти та багато іншого), створювати звукові петлі, робити цифровий ремастеринг та очищення старих записів, моделювати акустичні образи, створювати потокові медіафайли та майстер-диски.

Спочатку програма підтримувала Windows 3.x, але після версії 3.0 припинила підтримку. Починаючи з версії Sound Forge 5.0, припинено підтримку Windows 95.

У 2003 році Sonic Foundry, материнська компанія Sound Forge, зазнала збитків та зіткнулася з серйозною конкуренцією з боку багатьох великих компаній і згодом погодилася продати свої промислові версії музичного забезпечення компанії Sony Pictures Digital. 20 травня 2016 року Sony продала більшість програмних продуктів, у тому числі і Sound Forge, компанії MAGIX, що випускає професійний аудіо-софт індустріального рівня (Samplitude, Sequoia), а також відеоредактори та інше. Sound Forge Pro підтримує різні формати відео, включаючи AVI, WMV, MPEG-1 та MPEG-2 та включає шаблони MPEG-2 для запису HDV-сумісних файлів з роздільною здатністю 720p та 1080i. Також включені шаблони для кодування WMV з роздільною здатністю 720p та 1080p.

Інтерфейс користувача Sound Forge 9 (рис. 3.1) повністю налаштовується. Більшість елементів інтерфейсу користувача – маркери, хвильові форми, висота вікон – можуть бути налаштовані під кожного користувача незалежно.

Недоліком цього програмного продукту є його висока вартість.

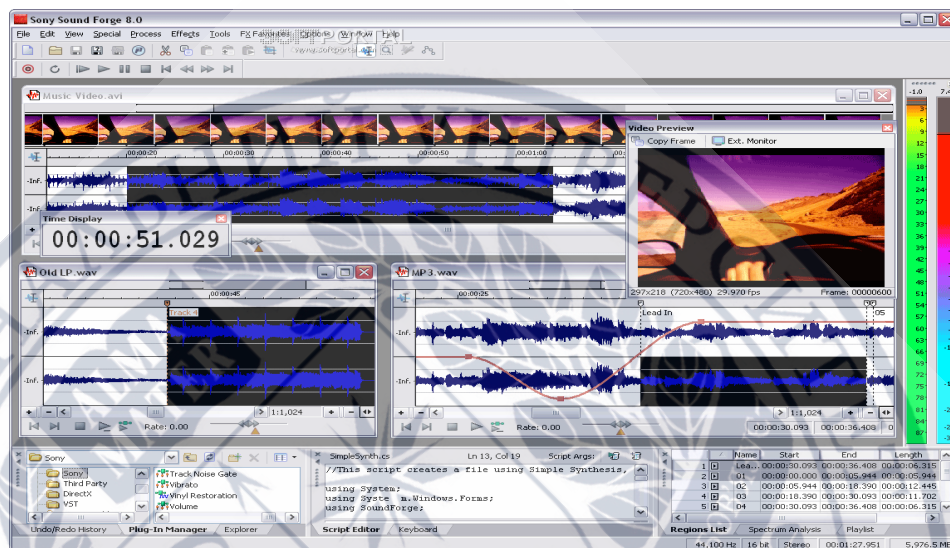

Рис. 3.1. Інтерфейс комп'ютерної програми Sound Forge 9

Для нашого дослідження ми обрали відкрите програмне забезпечення – комп'ютерну програму PRAAT, яку створили авторитетні дослідники з Амстердамського університету Пол Боерсма та Девід Венінк. Програма призначена для автоматичного аналізу мовлення доступна для завантаження на офіційному сайті розробників за адресою: https://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html.

Сторінку сайту розробників наведено на рис. 3.2.

PRAAT працює для всіх поширених операційних систем. Програмне забезпечення постійно оновлюється, а також створюються навчальні посібники, які пропонуються перш за все для початківців, а також для фахівців-фонетистів, які мають запитання на певні теми.

Praat пропонує можливість записувати моно- та стереозвуки, а також редагувати та аналізувати звуки щодо інтенсивності, висоти висоти,

тривалості або формант. Крім того, можна створювати так звані TextGrid-Objects для транскрибування та анотування звукових об'єктів. Іншою цікавою можливістю є створення штучних звуків (наприклад, паузи, бурчання) за допомогою певних математичних формул. Він може працювати на широкому спектрі операційних систем, включаючи різні версії Unix, Linux, Mac та Microsoft Windows. Його можливості дозволяють створювати і редагувати звукові файли. Подана програма дозволяє виконувати фонетичний аналіз людського запису голосу за допомогою спектограми, спектрального аналізу. Фонетичні графіки подають точне уявлення про основний тон і інтенсивність мови або будь-який з компонентів сигналу (речень, слів, фонем). Praat пропонує простий і зручний аудіоплеєр, який дозволить повторювати виділений фрагмент стільки, скільки це необхідно для роботи.

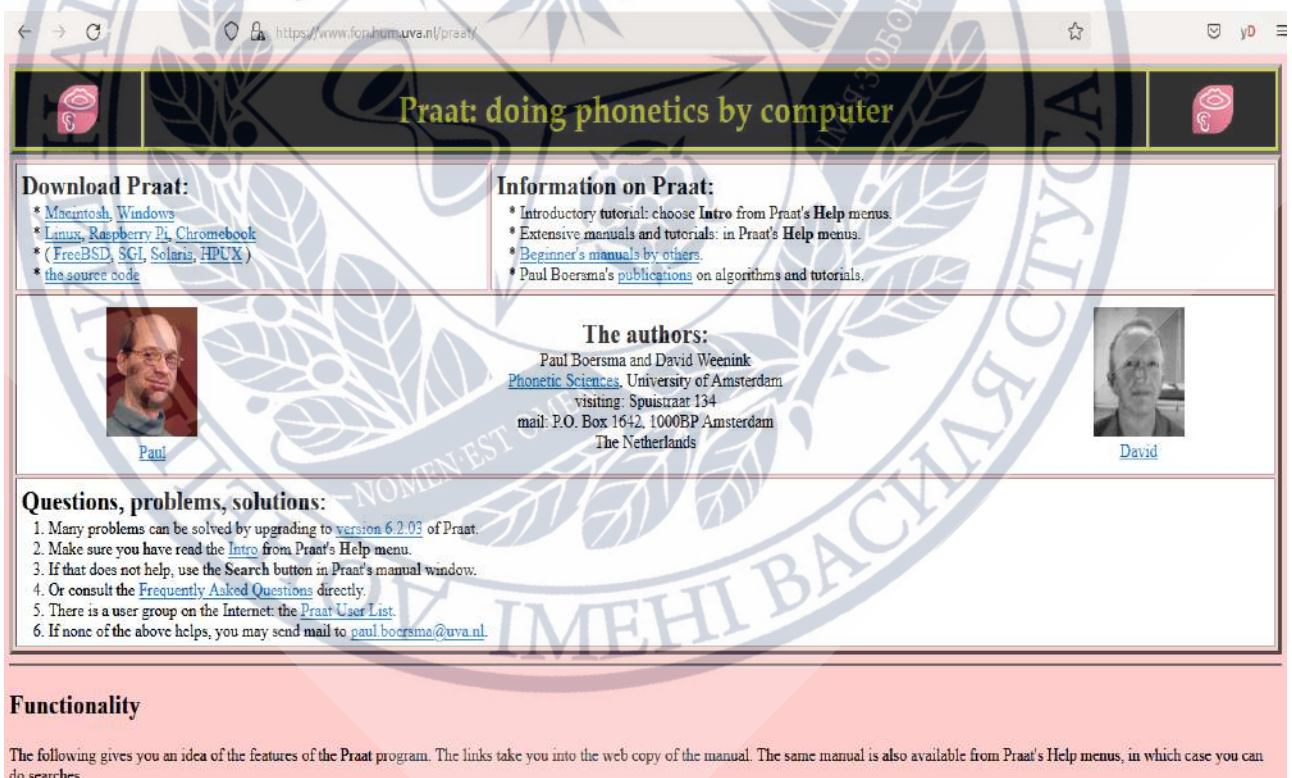

Рис. 3.2. Офіційний сайт програми PRAAT

Мовленнєві сигнали досліджувались в цій програмі методами осцилографії (рис.3.3) та інтонографії (рис.3.4).

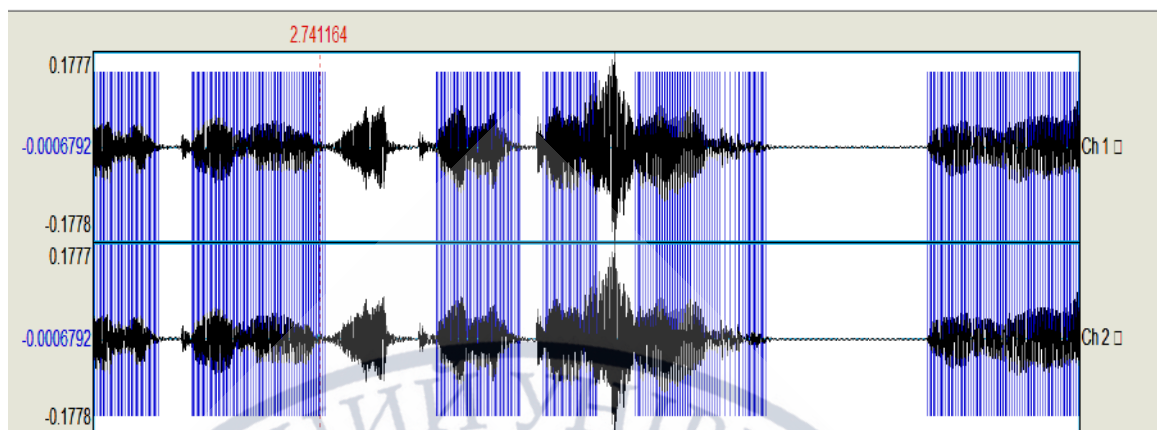

Рис. 3.3. Осцилограма мовленнєвого сигналу

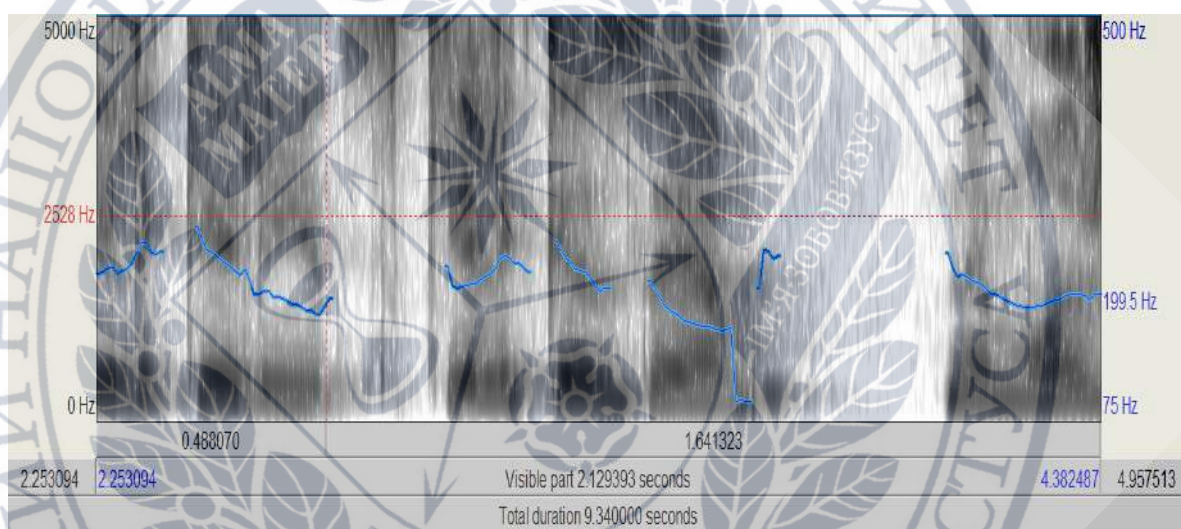

Рис. 3.4. Інтонограма мовленнєвого сигналу

Дослідження здійснювалось за методикою фонетичного експерименту з використанням методів слухового та інструментального аналізу. Інтонограми та інструментальне оброблення відрізків мовлення отримані за допомогою комп'ютерної програми PRAAT. Дикторами було обрано 10 студентів спеціальності 035 Філологія освітньої програми «Прикладна лінгвістика» ДонНУ імені Василя Стуса, серед них 5 хлопців і 5 дівчат, усі вони є носіями української мови, не мають дефектів мовлення [17].

Інформанти проводили запис діалогів без попередньої підготовки, тому кожен мовець читав діалоги з різною інтонацією залежно від його сприйняття

змісту діалогу та індивідуальних особливостей (зокрема, діапазону частоти основного тону). За рахунок цього було досліджено подібність / відмінність характеристик інтонаційних фразеологізмів, які мають різне значення і записані з різною інтонацією, основну увагу при цьому звернуто на частоту основного тону, спектр, інтенсивність звуків [17]. Покажемо це на прикладах.

Речення *Яка зустріч* введене до складу трьох діалогів. У діалозі А) воно виступає питальним реченням; у діалозі Б) – окличним реченням з позитивною оцінкою; у діалозі В) – окличним реченням з негативною оцінкою.

А) — *Вчора нарешті відбулася ця зустріч.*

— *Яка зустріч?*

— *Декана зі студентським активом.*

На рис. 3.5 і 3.6 подано відповідно осцилограму та інтонограму (зміни частоти основного тону (далі ЧОТ)) частини діалогу *Яка зустріч*, яку всі диктори промовили з питальною інтонацією:

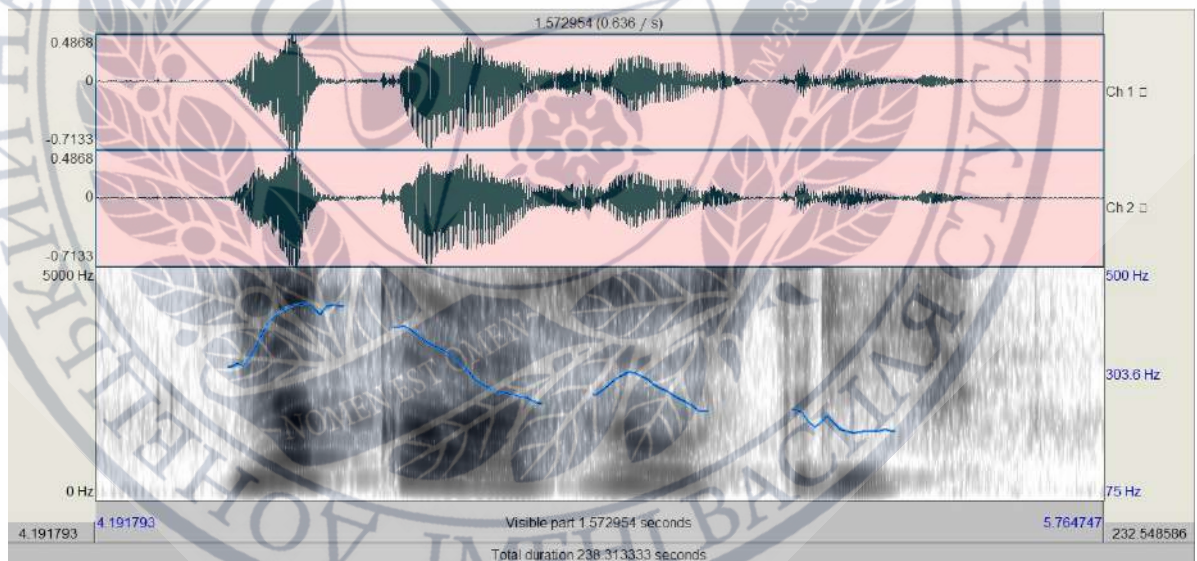

Рис. 3.5. Осцилограма фрагмента *Яка зустріч?*

У цьому випадку частота основного тону зростає на першому компоненті «*Яка*». Більш того, можна побачити суттєвий спад ЧОТ для другого компонента «*зустріч*» з питальною інтонацією. Ділянка підвищеної ЧОТ збігається з наголошеним складом у фразі, що повністю збігається з графіком нижче.

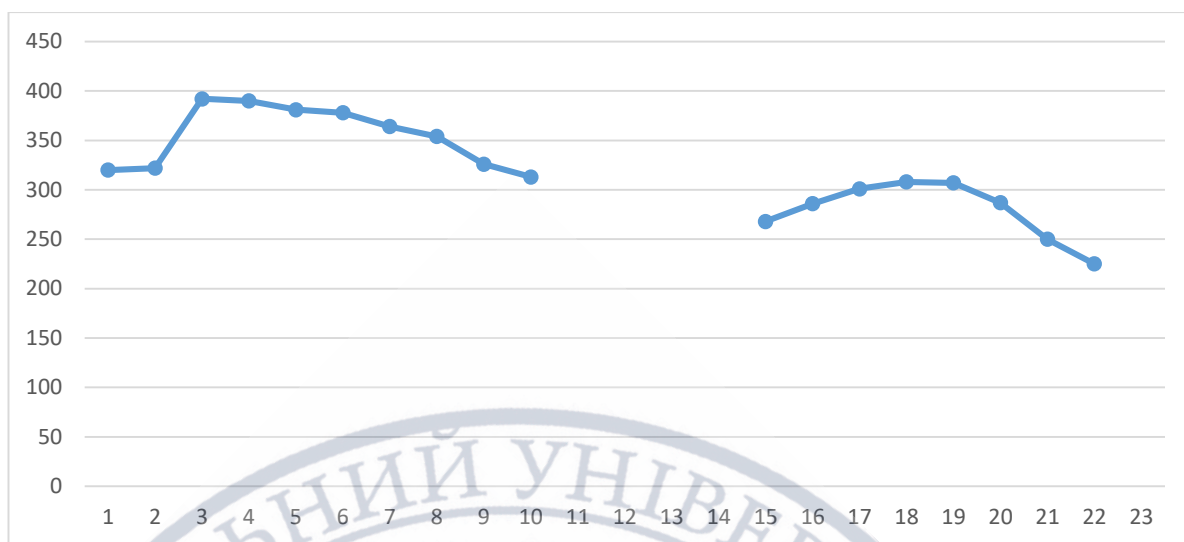

Рис. 3.6. Інтонаграма фрагмента *Яка зустріч?*

- Б) — *Петре, ти? Скільки літ, скільки зим.*
 — *Не можу повірити своїм очам.*
 — ***Яка зустріч!*** *Не очікував тебе побачити.*

У діалозі Б) більшість мовців прочитали виділену фразу з окличною інтонацією, що надає вислову відтінку здивування. У цьому прикладі ЧОТ має суттєві перепади та вищий рівень порівняно з попереднім прикладом (див. рисунки 3.7 і 3.8). Крива основного тону має висхідно-спадний рух на частині «Яка», спадний на «зу-», висхідний на «-стрі-» та хвилеподібний «-ч».

- В) — *Завтра відбудеться зустріч о 13-00!* — *оголосив секретар.*
 — ***Яка зустріч?!*** *Чому мені не повідомили раніше?* — *здивувався начальник відділу кадрів.*
 — *Ви були дуже зайняті.*

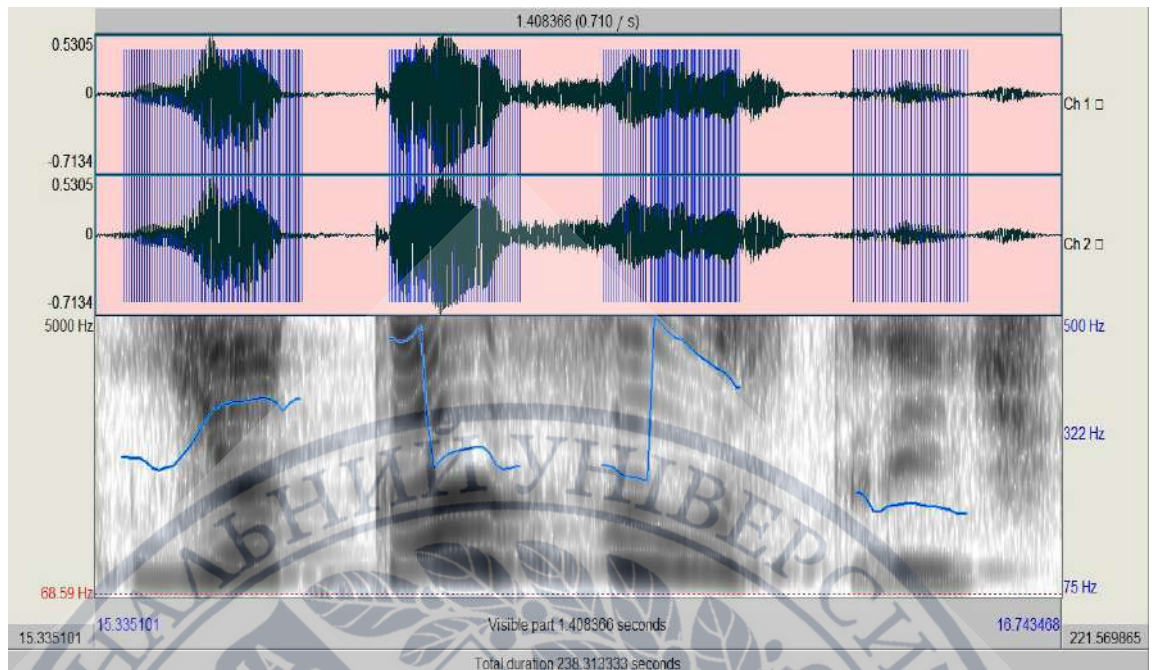

Рис. 3.7. Осцилограма фрагмента *Яка зустріч!*

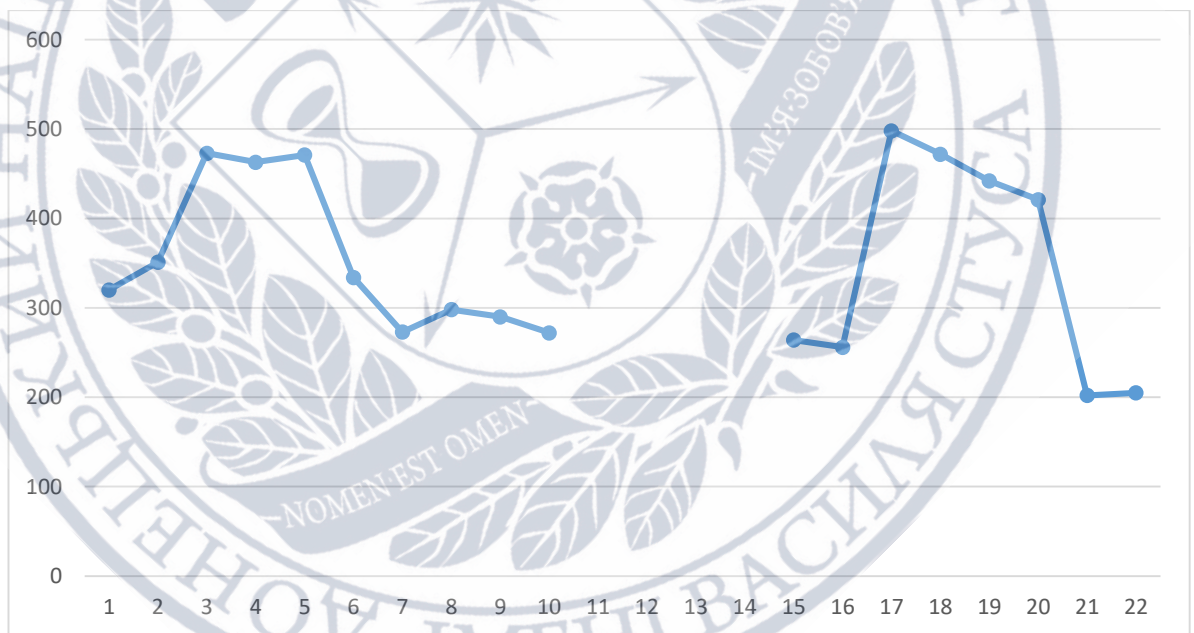

Рис. 3.8. Інтонограма фрагмента *Яка зустріч!*

У прикладі В) мовці вимовляли виділений компонент порівняно з прикладами А) і Б) майже з рівною інтонацією. На рисунках 3.9 і 3.10 показано, що при рівній інтонації ЧОТ не мала суттєвих перепадів. Крива основного тону має висхідно-спадний рух на першому компоненті «Яка», саме

тут можна помітити, що найвищого рівня досягає на першому складі [ja]. Другий компонент має майже рівну спрямованість.

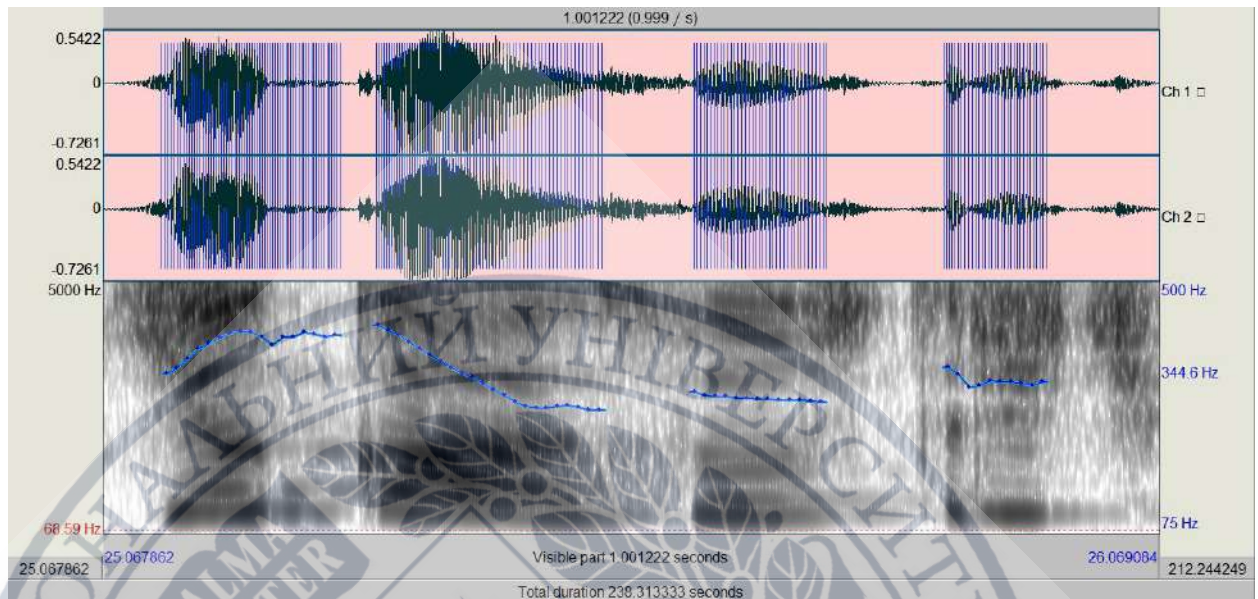

Рис. 3.9. Осцилограма фрагмента *Яка зустріч?!*

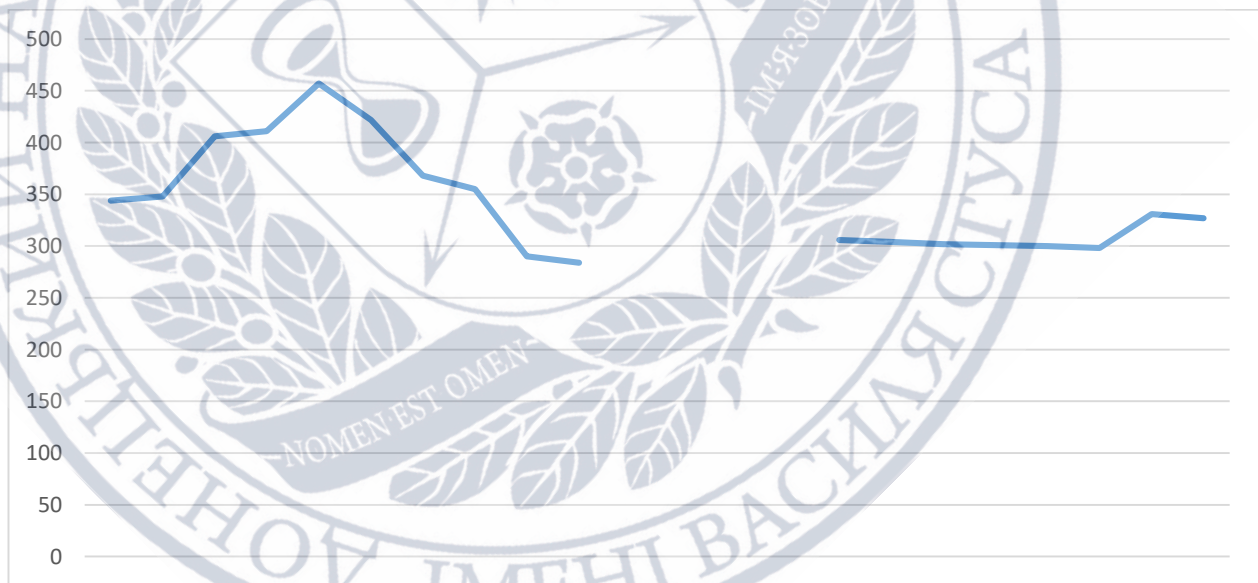

Рис. 3.10. Інтонограма фрагмента *Яка зустріч?!*

Методом інструментального аналізу за допомогою програми PRAAT визначались такі параметри: максимальні та мінімальні значення ЧОТ (в Гц). У поданих трьох діалогах можемо спостерігати відмінності в рівні ЧОТ в сегментах інтонаційного фразеологізму *Яка зустріч*. Згідно з отриманими даними, мовні сигнали в діалозі А), де «*Яка зустріч*» виступає питальним

реченням, мають смугу частот основного тону від 220 Гц до 390 Гц; у діалозі Б) мають смугу приблизно 205-490 Гц; у діалозі В), де «Яка зустріч» є окличним реченням з негативною оцінкою, – 280-440 Гц. Отримані осцилограми та інтонограми унаочнюють відмінності в інтонаційному оформленні проаналізованих одиниць.

Речення *Виконаєш вправи* введене до складу двох діалогів. У діалозі А) воно виступає питальним реченням; у діалозі Б) – окличним реченням з негативною оцінкою.

А) - У таких умовах ти точно **виконаєш вправи**?

- Сподіваюсь на це, думаю мені під силу.

- Починай скоріше, не зволікай

На рис. 3.11 і 3.12 подано осцилограму та частоту основного тону частини діалогу *Виконаєш вправи*, яку всі диктори промовили з питальною інтонацією:

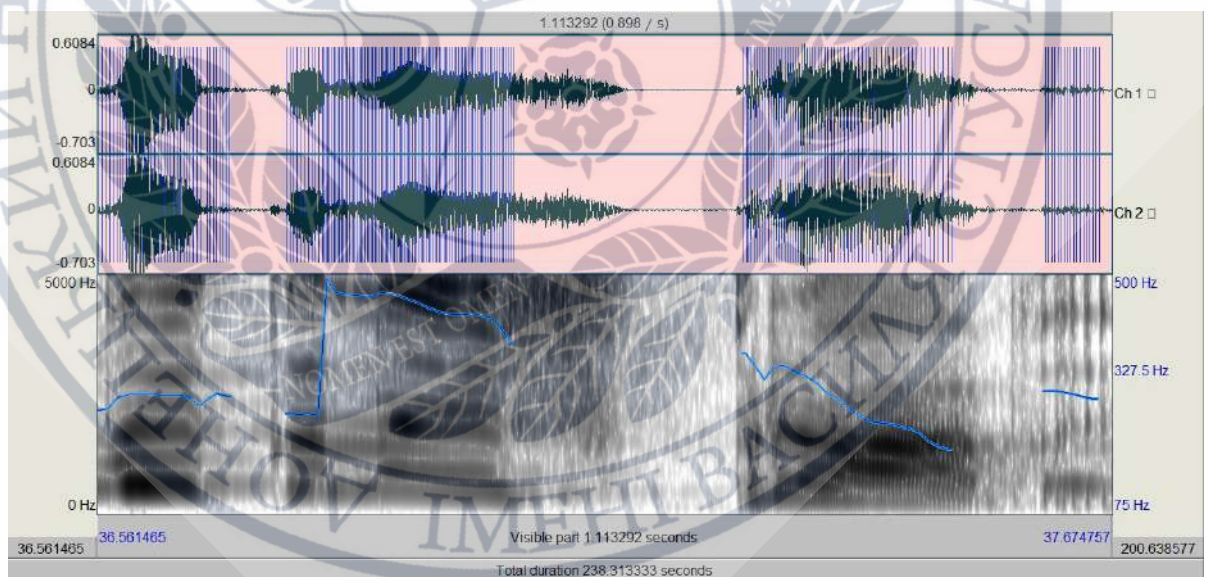

Рис. 3.11. Осцилограма фрагмента *Виконаєш вправи?*

Рис. 3.12. Інтонаграма фрагмента *Виконаєш вправи?*

У цьому випадку частота основного тону суттєво зростає на першому компоненті «Виконаєш». Більш того, можна побачити суттєвий спад ЧОТ для другого компонента «вправи» з питальною інтонацією.

Б) - *Я зайнятий, не хочу робити завдання!*

- *Ти виконаєш вправи, останній раз повторюю.*

- *Добре, зрозумів, вже починаю.*

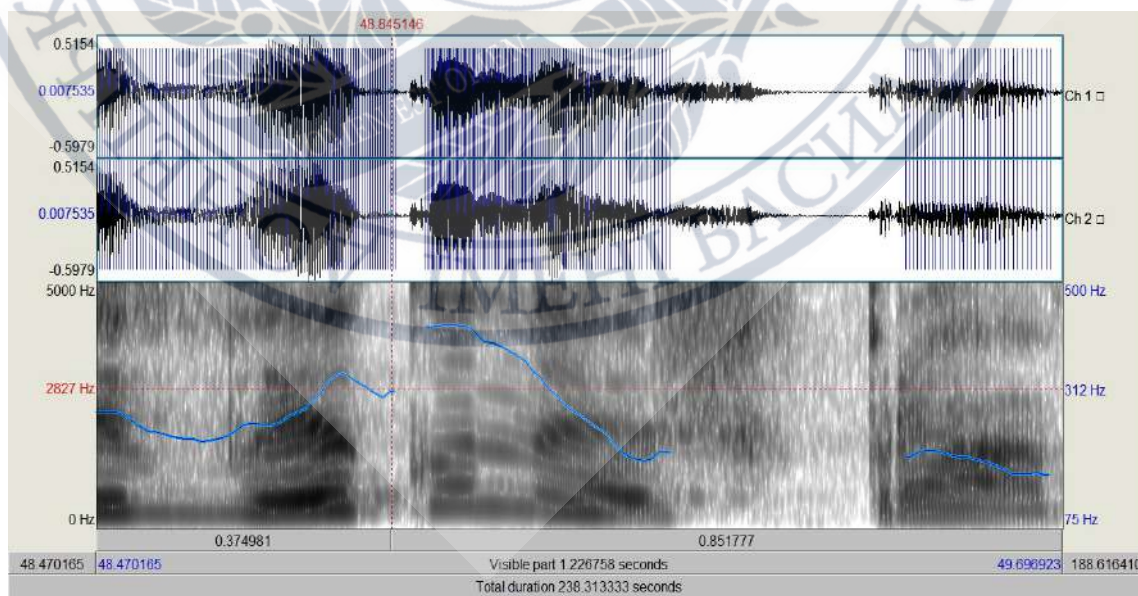

Рис. 3.13. Осцилограма фрагмента *Виконаєш вправи?*

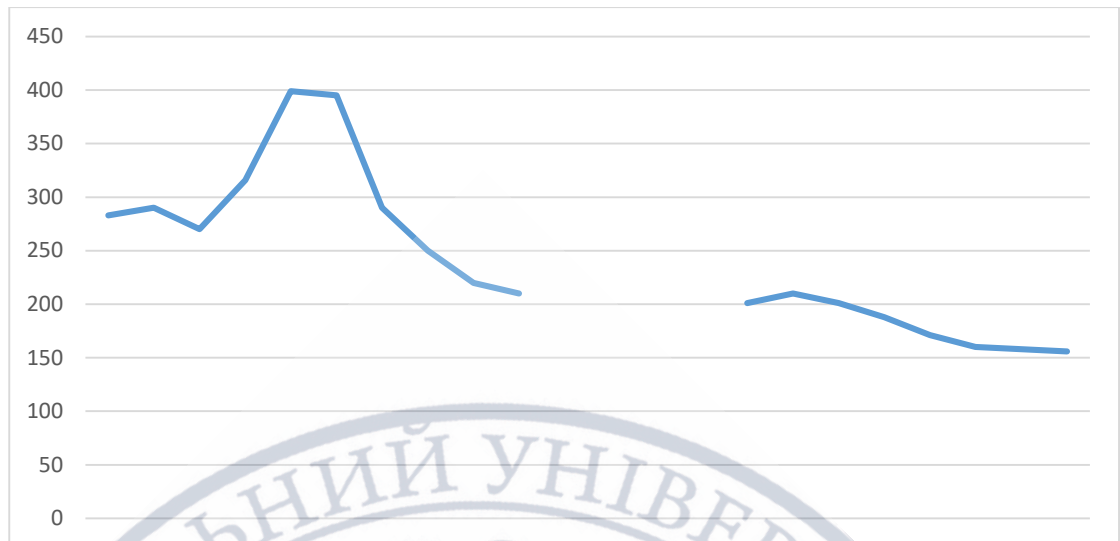

Рис. 3.14. Частота основного тону фрагмента *Виконаєш вправи?*

У діалозі Б) виділена фраза *Виконаєш вправи* позначає негативну оцінку. У цьому прикладі ЧОТ має суттєві перепади. “*Виконаєш*” має висхідно-спадний контур, а “*вправи*” спадний.

Речення *Він прийшов* введене до складу двох діалогів. У діалозі А) воно виступає окличним реченням з позитивною оцінкою; у діалозі Б) – окличним реченням з негативною оцінкою.

А) - ***Він прийшов!*** – сказала Оксана.

- *Нарешті, а то вже всі зачекались.*

На рис. 3.15 і 3.16 подано осцилограму та інтонограму частини діалогу *Він прийшов*, яку всі диктори промовили з питальною інтонацією. Тут спостерігаємо хвилеподібний контур частоти основного тону всієї фрази.

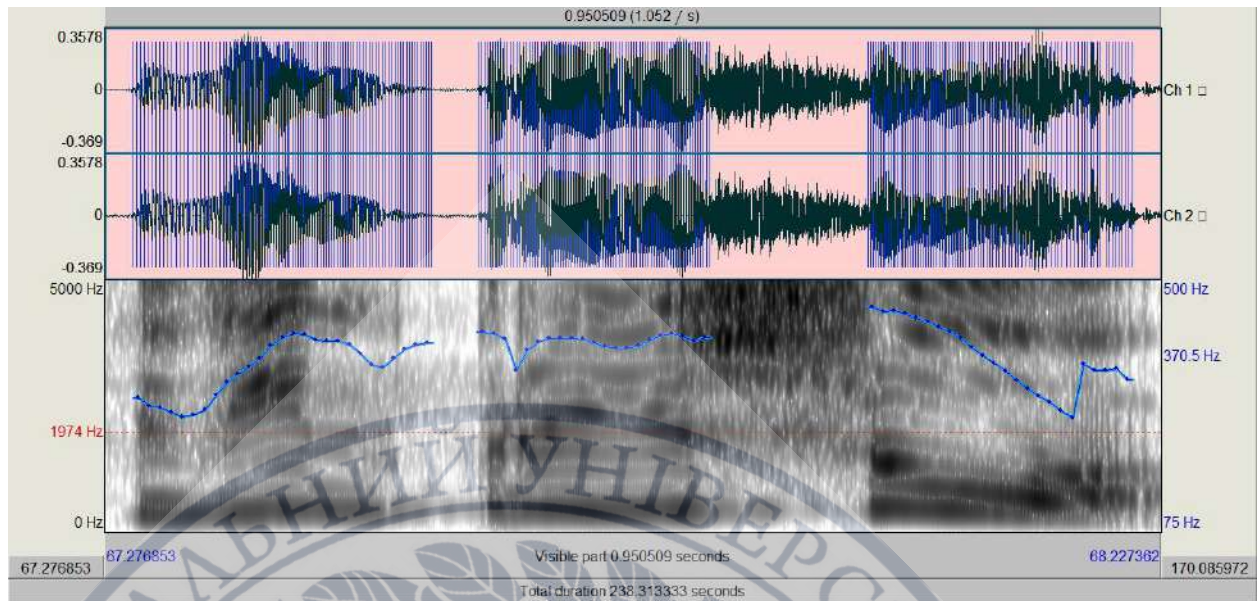

Рис. 3.15. Осцилограма речення *Він прийшов!*

Рис. 3.16. Інтонограма *Він прийшов!*

На відмінну від попереднього прикладу, в діалозі Б) спостерігаємо протилежні результати.

Б) - *Ну ось, знову він прийшов!*

- *Здається, не розуміє, що йому тут не раді.*
- *Але ж я не можу його вигнати.*

Виділений компонент вимовляли майже з рівною інтонацією. З рис. 17-18 видно, що при рівній інтонації ЧОТ не мала суттєвих перепадів. Обидва компоненти мають майже рівну спрямованість.

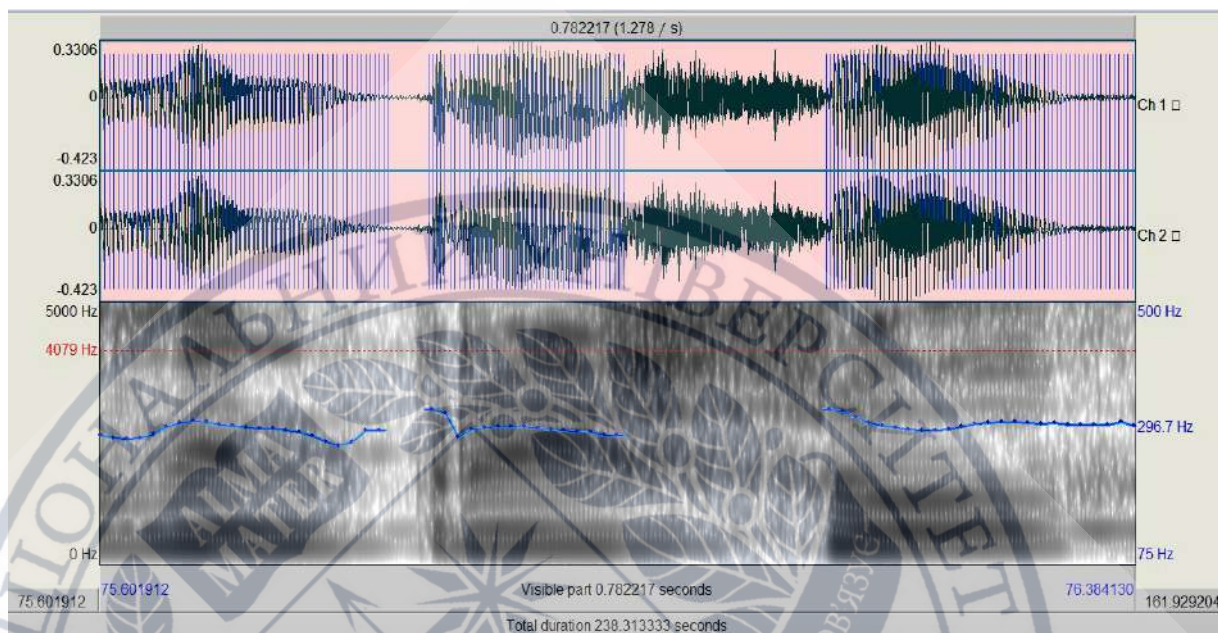

Рис. 3.17. Осцилограма речення *Він прийшов!*

Рис. 3.18. Інтонограма речення *Він прийшов!*

Загалом можна зробити висновок, що всі проаналізовані осцилограми та інтонограми омонімічних речень суттєво відрізняються.

У фразеологізованих реченнях інтонація виконує одночасно три функції – фонетично організувальну, засобу фразеологізації та смислорозрізнявальну [41; 42].

Інтонаційним фразеологізмом доцільно вважати не тільки певну модель речення, а й власне інтонаційний контур, що передає відповідне значення позитивної або негативної оцінки реалії або ситуації мовцем [8-11].

Отже, здійснене дослідження підтверджує взаємозв'язок змістового наповнення та інтонаційного оформлення омонімічних речень.

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день одним з мало вивчених аспектів фразеологічних одиниць є їхнє інтонаційне оформлення, з'ясування ролі інтонації у формуванні, що зумовлено декількома причинами. По-перше, традиційно фразеологізми досліджують переважно на матеріалі писемних джерел із залученням відомостей, поданих у фразеологічних словниках. Оскільки в письмових текстах інтонаційні властивості фразеологізмів експліцитно не втілені, вони залишаються поза увагою лінгвістів. По-друге, стійкі одиниці, які змінюють значення залежно від інтонаційного оформлення, у переважній більшості не потрапляють до реєстрів фразеологічних словників, оскільки вони не належать до традиційних фразеологізмів, мовних штампів, прислів'їв, приказок або крилатих висловів.

Інтонаційні фразеологізми (або інтонаційно марковані фразеологізми) кваліфікуємо як особливі фразеологічні одиниці, комунікативне значення яких визначається завдяки інтонаційним особливостям. Омонімічними до них виступають традиційні (нефразеологізовані) речення, часто питальні та окличні.

Інтонаційним фразеологізмом можна вважати не лише конкретну лексико-граматичну структуру, а й власне інтонаційний контур, який передає певне оцінне значення.

Для вивчення взаємозв'язку було проведено лінгвістичний експеримент, який полягав у створенні діалогів, у яких омонімічні речення передають різне значення, та опитуванні інформантів (150 здобувачів вищої освіти Донецького національного університету імені Василя Стуса, серед них 75 філологів і 75 студентів інших спеціальностей) щодо значення аналізованих одиниць.

Аналіз проведеного опитування дає змогу підтвердити гіпотезу про вплив контексту на змістове наповнення, інтонаційне та пунктуаційне оформлення

інтонаційних фразеологізмів. Загалом більшість варіантів, визначених інформантами, збігаються із запропонованими нами інтерпретаціями оцінки обстежуваних одиниць. Водночас наявність різних і навіть протилежних відповідей є сигналом до продовження дослідження, зокрема, в аспекті виділення чинників, що мотивують різну кваліфікацію мовних одиниць, з'ясування особливостей інтонаційного оформлення омонімічних висловлень із залученням комп'ютерних програм аналізу мовлення. Тому на наступному етапі за допомогою програми PRAAT отримано осцилограми та інтонограми для всіх записаних у цифровому вигляді діалогів, виділено та описано їхні акустичні відмінності.

Отже, центральна роль у визначенні статусу омонімічних речень належить інтонації, яка втілюється в комплексі параметрів: тривалість сигналу в часі, зміни частоти основного тону та інтенсивності.

Здійснене дослідження підтверджує багатозначність інтонаційних фразеологізмів, а також показує взаємозв'язки змісту мовної одиниці, інтонаційного оформлення й контексту. Водночас це дослідження є першою спробою опису омонімічних речень української мови з погляду їх інтонаційного оформлення, тому вона не може претендувати на повне і всебічне вирішення цього питання.

Аналіз отриманих (інколи суперечливих) відповідей інформантів засвідчив потребу подальшого дослідження, зокрема, залучення більшої кількості інформантів, порівняння відповідей пересічних носіїв мови і лінгвістів-експертів.

Перспективи подальших досліджень полягають у побудові та зіставленні інтонаційних контурів з метою виявлення особливостей інтонування мовцями різних статі, віку, освіченості, фаху та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авалиани Ю. Ю., Ройзензон Л. И. Современные аспекты изучения фразеологии. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. Вологда, 1967. С. 68–81.
2. Алексеенко М. А., Смерчко А. К. Фразеология современного русского языка (методические материалы к факультативному курсу для учащихся гуманитарного лица). *Русский язык : вопросы функционирования и методики преподавания*. 1992. С. 165–182.
3. Алефиренко Н. Ф. Методологические проблемы теории взаимодействия сознания, значения и смысла. *Языковая личность: проблемы значения и смысла: сб. науч. тр. / под ред. И. В. Сентенберг, В. И. Карасика*. Волгоград, 1994. С. 3–13.
4. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. Москва : URSS, 2014. 416 с.
5. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография. Москва : Гнозис, 2005. 326 с.
6. Аль-Келані Фаді. Дослідження характеристик мовного сигналу в задачах розпізнавання. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2004. № 523 : Комп'ютерні системи та мережі. С. 140-144.
7. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. *Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии*. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1964. 316 с.
8. Архипецкая М.В., Светозарова Н.Д. Интонационные фразеологизмы со значением отрицания. *Материалы 27-й межвузовской научно-методической конференции СпбГУ. Секция фонетики*, 1999. С. 34-37.
9. Архипецкая М.В. Восприятие иностранцами интонационных фразеологизмов со значением эмоционального отрицания. *XXXV Международная филологическая конференция. Вып. 18: Русский язык как иностранный и методика его преподавания*. 13-18 марта 2006,

Санкт-Петербург / Отв. ред. Н.А. Любимова. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2006. С. 3-8.

10. Архипецкая М. В. Интонационные фразеологизмы со значением эмоционального отрицания : Спец. 10.02.19 – теория языка : Автореф. дисс. канд. филол. наук. СПб., 2012. 26 с.

11. Архипецкая М.В. Интонационные фразеологизмы: функционирование и восприятие. *Вестник Санкт-Петербургского университета*: Сб. статей. Сер. 9. Вып. 4, ч.1 (декабрь). СПб, 2008. С. 45-50.

12. Багмут А. Й. Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах. Київ : Наукова думка, 1970. 173 с.

13. Балацька Ю. Ю. Фразеологічна мікросистема «Увага як позитивні відносини (ставлення) людини». *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2014. Вип. 38. С. 3–9.

14. Бобков В. О. Основні теоретичні засади контекстологічного, описового та варіаційного методів дослідження фразеології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2016. Вип. 62. С. 368–371.

15. Бурова Н.Е. Фразеологическая модель и системные отношения во фразеологии. *Динамические процессы во фразеологии. Тезисы докладов межвузовской научной конференции*. Челябинск, 1993. С. 49-51.

16. Вересюк В.Ю. Особливості диференціації значення інтонаційних фразеологізмів (за даними експерименту). *Лінгвоукраїністика XXI століття: традиції та новаторство*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. № 2. С. 19-21.

17. Вересюк В.Ю. Аналіз частоти основного тону інтонаційних фразеологізмів у діалогах. *Лінгвокомп'ютерні дослідження. Збірник наукових праць*. Вип. 13. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 71-76.

18. Виноградов В. В. Избранные труды : Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977. 308 с.
19. Голубинский А.Н. Расчет частоты основного тона речевого сигнала на основе полигармонической математической модели. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2009. № 1. С. 81-90.
20. Гурбанська С. О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів. *Структура і семантика мовних одиниць. Філологічні студії*. 2012. Вип. 8. С. 31–37.
21. Денисова А. С. Вариантность фразеологических единиц, обозначающих ощущения человека (на материале украинского языка). *Международный научнопрактический журнал «Авангард науки»*. Казахстан, 2017. № 9 (10). С. 9–13.
22. Денисова А. С. Вивчення фразеології в широкому та вузькому значенні. *Мова і соціум: етнокультурний аспект* : матеріали V Міжнародної наукової конференції молодих учених (м. Бердянськ, 17–18 вересня 2015 р.) : [збірник тез] /
23. Дідун Л. І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 20 с.
24. Жуков В. П. Об устойчивости и варианности фразеологизмов на семантическом уровне. *Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц* : материалы межвузовского симпозиума (1968). Тула, 1972. Вып. 2. С. 20–29.
25. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 19 с.
26. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.

27. Кравцова І. І. Фразеологізми в сучасній англійській мові: визначення, підходи, класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. № 20. Том 2. С. 29–32.
28. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 289–297.
29. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих. Вінниця, 2018. 200 с.
30. Курникова Н. В. Интонационно маркированные фразеологические единицы в современном русском литературном языке : Дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. русский язык. Иваново, 2003. 206 с.
31. Копыленко М. М., Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1978. 141 с.
32. Лисенко Л. Структурні типи порівняльних фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської, німецької та української мов). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. Кіровоград, 2010. Вип. 89 (3). С. 90–97.
33. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. Київ, 2001. 16с.
34. Личук М. І., Шинкарук В. Д. Ступені фразеологізації речень. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2001. 136с.
35. Логинова И. М. Фразеология и просодия. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2014. № 77. С. 218-221.

36. Мелерович А. М. О принципах семантического анализа фразеологических единиц. *Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях*. Кишинев : Штиница, 1982. С. 180–184.
37. Павлова А. В. «Белые пятна» фразеологии: интонационные фразеологизмы и фразеосхемы. *Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы. Материалы Седьмой международной научно-практической конференции*. Самара : ПГСГА, 2012. С. 240-246.
38. Полевая А.И. Проблема отражения эмоций в языке. *Актуальные вопросы теории и практики филологических исследований: материалы III международной научно-практической конференции, 25-26 марта 2013 года*. Прага, 2013. С. 84-86.
39. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові. *Мовознавство*. 1994. №4–5. С.50–52.
40. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии : Учеб. пособие / Л. И. Ройзензон. Самарканд : СамГУ, 1973. 223 с.
41. Ситар Г.В. Інтонаційно марковані фразеологізовані речення: статус та ознаки. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету* : зб. наук. праць. Вип. 13 / [редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін.]. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. С. 201-211.
42. Ситар Г.В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія : [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
43. Ситар Г. В. Статус синтаксичних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. Донецьк : ДонНУ, 2011. № 2. С. 66-74.
44. Ситар Г.В., Вересюк В.Ю. Експериментальне дослідження значення інтонаційних фразеологізмів української мови. *Grail of Science. Грааль науки*. 2021. № 10. С. 340-345. С. 340-345.

45. Телия В. Н. Вариантность идиом и принципы идентификации вариантов. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц* : материалы межвузовского симпозиума (1968). Тула, 1972. С. 30–69.
46. Тодорова Н. Ю. Фразеотематична група «рух як процес переміщення в просторі» в англійській та українській мовах. *Вестник Национального технического университета Украины «КПИ». Серия: Филология. Педагогика*. 2016. № 7 (I). С. 71–77.
47. Хосейни А., Ганбари-Эрди Ф. С. Способы имплицитного выражения отрицания в интонационных фразеологизмах. *Молодой ученый*. 2015. № 8. С. 1186-1189.
48. Шишимер Л.Ф. Интонационные фразеологизмы в устной и письменной речи. *Научные дискуссии о ценностях современного общества*. Сборник материалов V международной научно-практической конференции. Липецк: РаДуши, 2014. С. 69-73.
49. Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуття тепла в українській, англійській та французькій мовах. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернетконференції (25-26 квітня 2019 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2019. С. 287–288.
50. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград, 1974. С. 24-39.
51. Bally Ch. *Traite de la stylistique francaise*. Paris : Librairie C.Klincksiek, 1921. Vol. 1. Ed. 2. 349 p.

52. Davletbaeva D., Yarmakeev I. Lexicographic Presentation of Phraseological Transforms. *Phraseology in Multilingual Society* / edited by Elena Arsenteva. UK, Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2014. P. 329–338.
53. Denisova A. English Idioms With Structure of Subordinate Phrase Denoting Man's Feelings. *Proceedings of II International scientific conference "World Science in 2016: Results"*. Morrisville: Lulu Press., 2017. P. 131–133.
54. Denisova A. S. English Phraseologisms-Sentences Denoting Man's Feelings. *Perspective scientific research : proceedings of IV International scientific conference*. Morrisville : Lulu Press, 2017. P. 101–103.
55. Melnyk S., Novikov O. Phraseological Units denoting a Person's Activities. *Filologia, socjologia, kulturoznawstwo. Priorytetowe obszary badawcze: od teorii do praktyki* (28/02/2017). Lublin, 2017. P. 30–34.
56. Noll A. M. Pitch determination of human speech by the harmonic product spectrum, the harmonic sum spectrum, and maximum likelihood estimate *Proceedings of the Symposium on Computer Processing in Communications*, April, 1969.
57. Svetozarova N. Locutions phraseologiques intonatives. *Actes du XII Congrès International des Sciences Phonétiques*. Aix-en-Provence. 1991. Vol. 2. P. 274–277.
58. Tonenchuk T. Metonymical Transfer of Somatisms Composing English Phraseological Units Complicated with Metaphorization. *The First International Conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics*. Proceedings of the Conference, April 14, 2014. Vienna, Austria, 2014. P. 72–80.